

**HANS BRET, 21 JAAR,
MET ENKELE GELOOFSGENOTEN
GEMARTELD EN VERBRAND TE ANTWERPEN**

Zielontroerende afscheidbrieven van Hans Bret

Overgenomen uit:

*Het Bloedigh Tooneel of Martelaers Spiegel der Doopsgesinde of Weerloose Christenen,
Die om 't getuygenis van Jesus haren Salighmaker geleden hebben ende gedood zijn
van Christi tijd of tot desen tijd toe.*

Door

Thieleman J. van Braght

Tweede druk te Amsterdam 1685

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2009

TOELICHTING OP HET MARTELAARSCHAP VAN HANS BRET

In het goed gedocumenteerde boek van Guido Marnef: *Antwerpen in de tijd van de Reformatie; Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, komt duidelijk naar voren dat de meest vervolgte godsdienstige groepering de Doopsgezinde Gemeenten betrof. Een van de oorzaken dat de Rooms-katholieke Kerk de Doopsgezinde gemeenschappen verafschuwde was ongetwijfeld dat deze de doopsbediening en de leer zoals die in de Rooms-katholieke kerk werd voorgestaan verwierp als strijdig met Gods Woord. De Lutherse en later de Calvinistische gemeenten verwierpen de doop door de Roomse geestelijken bediend niet, ondanks dat de Roomse kerk leerde dat de doop met de zaligheid gepaard ging. De Doopsgezinde gemeenten kregen door hun afstand nemen van de Roomse doop niet alleen de Roomse geestelijken tegen, maar ook de Protestants gezinde groepen, in een meer of mindere mate. Uit de literatuur van de oude martelaarsboeken uit de Zuid- en Noordelijke Nederlanden, blijkt dat de meeste martelaren die door de Roomse geestelijkheid aan de wereldlijke rechters werden overgegeven Doopsgezinde mensen waren, waaronder een groot aantal jonge mensen.

Onder de 228 doopsgezinden die in de periode **1567-1577** te Antwerpen werden vervolgd, bevonden zich 136 mannen (60 percent) en 92 vrouwen (40 percent). Bij de 97 **terechtgestelde** doopsgezinden liggen de verhoudingen nagenoeg identiek, met 55 mannen (57 percent) en 42 vrouwen (43 percent). In vergelijking met de jaren 1550-1566 is het mannelijke overwicht bijgevolg gedaald. Deze cijfers spreken alleen over hen die in de archieven bekend gebleven zijn.

De Calvinisten hadden een veel grotere aanhang in Antwerpen dan de Doopsgezinden. Onder de 198 Calvinisten die in 1567-1577 vervolgd werden, waren er 135 mannen (68 percent). Terechtgestelden waren veel minder dan de Doopsgezinden.

De Doopsgezinde gemeenschappen werden door *hun leer van de wereldmijding* erg kwetsbaar. Uit de historie van de Doopsgezinden in Nederland en Vlaanderen blijkt dat de strenge uitvoering van de ban geleid heeft tot scheuring van de gemeenschap. Een gedeelte van hen waren de zogenaamde “Waterlanders”, die in het hanteren van de ban een gematigde houding voorstonden. Deze Waterlanders wisten vooral in de steden van Holland aanhangers te werven, maar ook in Antwerpen kwamen zij tot een separate organisatie. Het begin van die gemeentevorming is moeilijk te dateren.

W.J. Kühler heeft terecht beklemtoond “dat de talrijke twisten binnen de Doperse beweging de broederschap sterk verzwakt hebben. Net toen de repressie van Alva een aanvang nam en bijgevolg een sterke weerbaarheid vereist was, groeiden de onderlinge conflicten naar een hoogtepunt. Dat in die dagen velen het anabaptisme de rug toekeerden en onder meer overgingen naar het calvinisme, is best mogelijk, maar valt niet te staven met concrete cijfers. Evenmin is het mogelijk de omvang van de Doopsgezinde broederschap te Antwerpen in de jaren 1567-1577 numeriek uit te drukken. We mogen aannemen dat na het Wonderjaar ook een respectabel aantal doopsgezinden emigreerde, niet alleen naar Friesland, maar ook naar Emden, Keulen en Londen. Jan van de Walle gaf tijdens zijn verhoor toe dat de broederschap in Antwerpen driehonderd leden telde, een aantal dat hij een dag later reduceerde tot tweehonderd. In ieder geval mogen we de doopsgezinde aanhang eerder schatten op een aantal honderden dan op enkele duizenden. Wel moeten we er rekening mee houden dat de broederschap door de sterke mobiliteit een groot verloop van gemeenteleden kende.”

De eerste sporen van een afzonderlijke Waterlandse gemeenschap vinden we te Antwerpen pas in 1576, nadat Albrecht Verspeck en Hans de Ries zich hadden afgescheurd van de Nederlandstalige Calvinistische gemeente.

De Ries voelde zich wel aangetrokken tot de doopsgezinde beweging, maar toch trad hij niet toe tot de Antwerpse broederschap omdat het 'een volck was, met bannen en mijden en ander harde dryvinghen besmet'. Net als zijn geestesgenoot Albrecht Verspeck sloot Hans de Ries zich aan bij de gematigde Waterlanders en uit de brieven van de Calvinistische kerkenraad vernemen we dat zij in Antwerpen doorgingen met het werven van aanhangers. Nog in 1576 trad Albrecht Verspeck in Antwerpen op als een Waterlands predikant.

De geloofsvervolging in Antwerpen was in 1576 al heel wat verminderd ten opzichte van voorgaande jaren. De terechtstellingen en verbrandingen die er nog plaats vonden worden hieronder vermeld.

Op 6 mei viel de schout het huis van Albrecht Verspeck binnen. Verspeck wist te ontsnappen maar zijn knecht, Hans Bret, werd gearresteerd. Deze 21-jarige jongeman, zoon van een Engelse vader en een Hollandse moeder, had twee maanden voordien de doop ontvangen. Hans was suikerbakker; hij was goed ontwikkeld, want hij beheerste de Latijnse taal.

Kanunnik Silvester Pardo, die als geestelijk inquisiteur Hans Bret in de gevangenis ondervroeg over zijn geloof, had het blijkbaar moeilijk met diens religieuze plaatsbepaling, want hij rekende hem niet tot 'Mennoos volk' maar tot *de Engelse Puriteinen*, iets wat de jonge Bret ten stelligste ontkende.

Uit de contacten met Albrecht Verspeck en Hans de Ries blijkt echter voldoende dat Hans Bret tot de gemeenschap van de Waterlanders behoorde.

Vanaf 4 november 1576 begon *DE SPAANSE FURIE* te Antwerpen. Op deze en volgende dagen gingen Spaanse soldaten moordend en plunderend door de stad. Het totale aantal slachtoffers bedroeg meer dan 1000 mannen, vrouwen en kinderen. Op 5 november staken de Spaanse soldaten het stadhuis in brand. Veel documenten en bewijsstukken gingen daardoor verloren. Ook in de omgeving gingen veel huizen door brand verloren.

Ondanks de ramp die het Gemeentebestuur en de bevolking trof, ging men toch door met het proces van Hans Bret, Jan de Ruyter Jacques Mergaert en andere geloofsgenoten. Had men geen oog meer voor het zichtbaar ongenoegen van God over de stad?

4 januari 1577 besteede Hans Bret de brandstapel. Om te voorkomen dat hij bij zijn terechtstelling van zijn geloof getuigen zou, werd bij hem een tongschroef aangebracht. De tongschroef werd na afloop uit de as geraapt door Brets vriend Hans de Ries, waarna het martelwerktuig van generatie op generatie werd doorgegeven en als dopers 'relict' fungeerde. In 1866 kwam het in bezit van de kerkhistoricus J.G. de Hoop Scheffer. Na diens dood in 1893 raakte het voorwerp uit zicht. Lange tijd werd het als verloren beschouwd, tot prof. P. Visser min of meer toevallig in contact kwam met Boudewijn de Hoop Scheffer, de bewaarder van het archief van diens betovergrootvader J.G. de Hoop Scheffer. Visser kreeg toestemming het archief in Geneve te onderzoeken en ontdekte toen de tongschroef. „Om met Johan Huizinga te spreken: "het was een historische sensatie, alsof heden en verleden samenvloeien", aldus Visser in het *Nederlands Dagblad*, zaterdag 1 oktober 2005.

Zie verder de brieven van Hans Bret aan zijn moeder, Elisabeth Akers van der Does, 13 juli 1576 gedateerd. Andere bronnen dateren deze brief 19 juni 1576. Spoedig na zijn dood werden zijn brieven gepubliceerd onder de titel: *De Christelijcke Seyndtbrieven gheschreven door eenen vromen Christen genaemt Hans Bret*, gedrukt in 1582; waarschijnlijk te

Antwerpen; (een kopie is in de bibliotheek van de Universiteit te Gent). Deze uitgave bevat 18 brieven door Hans Bret en 6 brieven geadresseerd aan hem in de gevangenis; drie daarvan waren waarschijnlijk aan hem gericht door zijn vriend **Hans de Ries**.

Behalve deze brieven wordt een verslag gegeven van zijn doodvonnissen met 2 gedichten op zijn lijden. Vanuit deze collectie zijn 6 brieven overgenomen door Th. J. van Braght nl. De eerste 3, de 10^e en de laatste 2. Zie: Braght, Thieleman J. van. *Het Bloedigh Tooneel of Martelaers Spiegel der Doopsgezinde of Weereloose Christenen, Die om 't getuygenis van Jesus haren Salighmaker geleden hebben ende gedood zijn van Christi tijd of tot desen tijd toe. Den Tweeden Druk*. Amsterdam: Hieronymus Sweerts, ..., 1685: Deel II, 727-46.

Hans de RIES, geboren te Antwerpen December 1553, is overleden te Alkmaar 14 September 1638. Uit roomse ouders geboren, voegde hij zich eerst bij de Hervormden, daarna, uit weerzin tegen het gewapend ter preek gaan, bij de Doopsgezinden. Vanwege de gestrengheid in deze groep besloot hij omstreeks 1576 zich naar Noord-Holland te begeven, en zich aan te sluiten bij de z.g. Waterlanders, wier leraar Simon Machielsz. hem doopte en tot leraar bevestigde. Hij was kassier bij een Italiaanse koopman, die hem, in weerwil van hun geloofsverschil, zeer waardeerde. Na zijn huwelijk met Elisabeth Akers van der Does, de moeder van Hans Bret, ging hij met zijn vrouw naar Antwerpen; hij werd op een naburig dorp achterhaald, maar, dank zij de tussenkomst van zijn patroon, weer vrij gelaten. Naar Aken getogen, maar daar geen veiligheid vindende, ging hij naar Noord-Holland, waar hij in 1577 onder de Waterlandse gemeenten een nauwere vereniging teweegbracht en als leraar onder hen optrad. 22 Sept. 1577 had hij te Alkmaar een bijeenkomst met 4 anderen, waarvan de uitkomst was, dat zij in een soort van geloofsbelijdenis samenstemden en beloofden om volgens de hoofdpunten daarvan de gemeenten te onderwijzen. In April 1579 onderhandelde hij te Emden met enige leden uit verschillende doopsgezinde gemeenten, waarvan een onderling verdrag het gevolg was. In het laatst van dat jaar stond hij te West-Souburg aan het hoofd der z.g. 'voetwasschers', waarmede Johannes Gerobulus, Hervormd predikant te Vlissingen, een opzienbarend dispuut had gehad. Als gevolg daarvan werd de Ries in December gedagvaard om met een twintigtal zijner aanhangers te Middelburg te verschijnen. Hij voldeed eerst aan een tweede oproeping, toen men voor zijn veiligheid had ingestaan. Hij werd er echter, naar het schijnt op aandrijven van hervormde predikanten, die tegen zijn scherpzinnige redeneringen niet bestand waren, gevangen gezet, doch eerlang, na overkomst van iemand uit Dordrecht, die de regering van het onbillijke dezer handeling wist te overtuigen, weer in vrijheid gesteld. Naar Holland teruggekeerd, geraakte de Ries in vriendschap met Ds. Vz. Coornhert en door dezen bekend met H. Lz. Spieghel. In een in 1581 te Amsterdam gehouden vergadering van afgevaardigden uit vele Waterlandse gemeenten werd aan hem, Simon Michielsz. en Jacob Jansz. Schedemaker opgedragen een 'Bekentnisse' des geloofs te schrijven en te doen drukken. Van 1593 tot '98 bediende hij de Waterlandse gemeente te Emden, waar hij zijn tweede vrouw verloor. In 1599 koos hij Alkmaar tot woonplaats; hij plaatste zijn vermogen grotendeels in haringbuizen, omdat hij de visserij voor het eerlijkste bedrijf hield, en wat later hertrouwde hij met Guurtje Jansdr., die weinige maanden vóór hem, 3 Juli 1638, is overleden. Poorter der stad werd hij eerst 29 Oct. 1604. Tot zijn einde bevorderde hij de belangen zijner geloofsgenoten, ijverende voor vrede en verdraagzaamheid, stichtende door zijn geschriften, liederen en steeds op prijs gestelde prediking en ook de geneeskunst uitoefenende. Denijs van der Scheure hield op hem een *Lijck-Predicatie* over Gen. 25, v. 7-10. (Amst. 1683). Michiel Mierevelt heeft zijn portret geschilderd in 1619. Daarnaast bestaan gravures met Vondels lofdicht o.a. door W. Delff. De Ries liet een groot aantal geschriften na.

Zie: *Kort-Verhael Van het Leven en de Daden van Hans de Ries* (de Rijp 1644); J.S.S. Ballot,

Overzicht van de terechtstellingen in januari 1577 te Antwerpen

Behalve de executie van Hans Bret vond te Antwerpen in januari 1577 nog een vreselijk schouwspel plaats: **Hans** (of Jan) **de Ruyter** werd te Antwerpen verbrand met zijn vrouw en dochter! In de archieven van de Hoger Vierschaar komt Jan Cornelissoon bijgenaamd *de Ruytere* voor op 4 januari 1577, maar van zijn vrouw en dochter wordt op die datum geen melding gemaakt. Misschien werden zij op 18 januari terechtgesteld; althans de Hoger vierschaar vermeldt op die datum 2 vrouwen, Mayken Truyens en Geertruyt Faes.

Van Braght vermeldt in zijn “Bloedig Toneel” dat in Januari 1577 te Antwerpen om des geloofs wil ook te Antwerpen verbrand is, een oprecht broeder, Lauwerens Janszoon Nooddruft van Delft.

Uittreksel uit de HOOGE VIERSCHAER:

4 januari 1577.

De Schoutet contra HANS BRET, THOMASsone, van Dordrecht &c. zich bevonden in diversche verboden vergaderingen, &c. ende oock by hem gehadt diversche verboden boecken, &c. op de bladrand: Executio.

Bron: *Hooger Vierschaer en A.A.B. Deel 13, blz. 210.*

Idem contra JAN CORNELISsoon, alias DE RUYTERE, geboren van Rheden by Arnhem, &c. hem laten herdoopen, op de bladrand: Executio.

Bron: *Als boven.*

Idem contra JACQUES MERGAERT, geboren van Gent, &c. hem laten herdoopen, op de bladrand: Executio.

Bron: *Als boven.*

18 januari 1577.

De Schoutteth tegens LAUREYS JANSSEN, &c. heeft hem laeten herdoopen, op de bladrand: Executio.

Idem tegens MAYKEN TRUYENS, &c. op de bladrand: Executio.

Deselve tegens GEERTRUYT FAES, &c. op de bladrand: Executio.

Bron: *Hooger Vierschaer en A.A.B. Deel 13, blz. 211.*

De 29^e augustus 1578 tekende men *De “provisioneelen religievrede” van Antwerpens*. Daarna vonden geen bloedige terechtstellingen meer plaats.

Gegevens gedeeltelijk ontleend aan Guido Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*

Overgenomen uit:

*Het Bloedigh Tooneel of Martelaers Spiegel der Doopsgesinde of Weereloose Christenen,
Die om 't getuygenis van Jesus haren Salighmaker geleden hebben ende gedood zijn
van Christi tijd of tot desen tijd toe.*

Door T. J. van Braght

Laurens, de schoenmaker.

Anno 1576.

In het jaar 1576, in de tijd van de Spaanse furie (zijnde de vierde november) heeft te Antwerpen gevangen gezeten een Godvruchtig, vroom broeder, genaamd Laurens, de schoenmaker, om geen andere oorzaak, dan dat hij de wereld met al haar valse versierde boosheid, waarin zij is overgeleverd, niet wilde volgen, maar die verlaten de en met het volk van God gezocht heeft een Godzalig leven te leiden en Christus in de wedergeboorte na te volgen.

Hij is daarom van de vijanden der waarheid (zijnde de bloeddorstige Pausgezinden) gevangen en met grote gruwelijke tormenten geplaagd geworden. Alzo dat zij hem zo onchristelijk en tirannisch gepijnigd hebben, zodat zijn lichaam gans verdorven was. Maar in de Spaanse furie zijn de gevangenissen geopend en de gevangenis uitgelopen, zodat de cipier zei: *Laurens loop ook uit!* Hij gaf tot antwoord: *waar zal ik lopen? Want ik ben zo gekwetst dat ik mijn kost niet meer kan winnen.*

En alzo blijvende zitten, is hij nadat de Spaanse furie gedaan was, voortgebracht en ter gemelder plaats, heeft hij het geloof der waarheid met zijn dood en bloed bevestigd. Waarom hij in de heerlijke wederkomst van Christus van den hemel ontvangen zal een heerlijke kroon die Hem van niemand in eeuwigheid zal genomen zijn. *Hij is aldus met Christus geplant, tot gelijkenis Zijns doods en zal de heerlijke verrijzenis met Hem in eeuwigheid deelachtig zijn.*

Laurens Jansz. Nooddruft van Delft. 1577.

Na menigerlei vervolging, wurgen en branden over de ware navolgers van Christus is mede een vroom broeder geweest, net na mij Louwerens Jansz. zijnde een schoenmaker van zijn ambacht. Deze heeft liever verkoren met Gods volk om te lijden, dan de tijdelijke geneugten der zonden met de ongelovigen te hebben. Hopende hierna de ruimte met alle ware kinderen Gods in de hemel te genieten. Liever hier een kleine tijd zijn vlees en de wellusten de wereld te sterven, dan hiernamaals met een eeuwig weeklagen in de pijnen der hel te moeten betalen.

Hij is daarom van de vervolgers en vijanden der waarheid anno 1576 in de maand augustus te Antwerpen gevangen genomen, waar hij een zware gevangenis en veel aanvechting, door Gods genade, heeft verdragen en weerstaan. En nadien hij door generlei middelen tot afval kon gebracht worden, maar op Christus vast gebouwd was, hebben hem de heren en regenten van deze wereld, door het beleid van Papen en monniken van het leven ter dood veroordeeld. En is aldus anno 1577 in de maand januari der gemelde plaats levendig verbrand geworden. En heeft het oprecht geloof der waarheid met zijn dood en bloed bevestigd en betuigd. Waarom hij voor dit zijn gebroken aardse huis, *een betimmering van God uit genade verworven heeft, een huis niet met handen gemaakt, maar dat eeuwig zal duren in de hemel.*

En alzo deze vriend van Christus geen schrijfgereedschap heeft kunnen bekomen heeft hij nog zijn beminde vrienden zijn toegenegen gemoed op twee tinnen lepels met een speld geschreven en alzo kenbaar gemaakt.

Op de ene lepel.

Ik wens al mijn broeders en zusters veel genade van God onze Vader en de vrede van onze Heere Jezus Christus, die alle verstand te boven gaat; die neme de overhand in uw harten al tezamen. En de liefde Gods, die de kennis te boven gaat, die vermeerdere bij u allen te samen, opdat gij overvloedig en standvastig moogt zijn en blijven in het werk des Heeren. Och, mijn lieve vrienden, neemt toch uzelf wel waar, dat bid ik u, ik onwaardige gevangene in den Heere.

Op de andere lepel.

Genade en vrede van God den Vader en onze Heere Jezus Christus, zij met u, mijn zeer lieve hartgrondig in God beminde zuster in den Heere, Weyndelken en haar dochter M. Dat wens ik u uit grond mijns harten voor God, Die harten en nieren onderzoekt, dat gij voor Hem onbeschadigd en onverhinderd moogt wandelen in Zijn waarheid, daar hij u toe geroepen heeft. En ziet altijd op Christus en op alle vromen. Adieu in deze tijd. Adieu.

Louwerens Jansz. Nooddruft, van Delft

(Geëxecuteerd 18 januari 1577)

Hans (Jan) de Ruiter met zijn huisvrouw en dochter. 1577.

Te Antwerpen werden om zijn geloofs wil gevangen, met zijn huisvrouw en dochter in het jaar 1577, de broeder Hans de Ruiter, een dienaar der gemeenten Gods en een zeer ervaren man in de Schrift.

Maar als hij nu met veel harde beproevingen en schone beloften van vrijlating en anderszins aangegaan is, heeft hij zich tot afstand van zijn geloof laten bewegen, ja zo, dat hij zelf zijn huisvrouw tot zulks vermaande. Maar horende daarna dat hij evenwel zal moeten sterven, zo heeft dat zulke verschrikking en de verslagenheid in hem gebracht, ziende hoe dat hij zich van de blinde leiders met leugens had laten verleiden; (hij die een leidsman van anderen behoorde te wezen) dat hij met een benauwd hart en angstig gemoed, bemerkende waartoe hij zich had laten brengen en wat hem genakende stond, zich tot de Fontein der genaden gekeerd en met hete tranen en gebeden, uit bekommering zijner ziel, dat Hij hem zulke afval en verloochening zijns Heere toch mocht vergeven en hij wederom met de verloren zoon in genade aangenomen worden.

Zo wou hij de dagen zijns levens standvastig daarbij blijven en zich nergens meer door laten afwenden. Dit heeft hij niet alleen met woorden beloofd, maar ook metterdaad, alzo bewezen. Want wat aanzoek, pijn of tormenten men hem daarna aangedaan heeft, hij is volstandig bij zijn wederaangenomen geloof gebleven.

Alzo dat hij ten laatste met zijn huisvrouw en dochter daarom verbrand is geworden.

En zij verwachten nu onder het Altaar, dat vervuld wordt het getal hunner broederen.

HANS BRET, 21 JAAR, TE ANTWERPEN GEMARTELD EN VERBRAND OM HET WOORD VAN GOD EN HET GETUIGENIS VAN JEZUS CHRISTUS

Hans Bret, oud zijnde omtrent 21 jaar, die een zoon was van Thomas Bret, een Engelsman, zijnde zeer naarstig bekommerd, (naast zijn dagelijkse arbeid die hij in de dienst van zijn meester deed) en bezig met des Heeren woord, daar hij zich gedurig 's morgens en 's avonds in oefende. Ook doorgaans met stichtelijke, nuttige en leerzame spreuken uit de Heilige Schrift, vermaande degenen daar hij mee omging, tot een deugdzaam en Godzalig leven. De zondag heeft hij ook niet ledig door willen brengen maar dezelfde recht heiligende en vierende, heeft gewoonlijk gezocht een deel aankomelingen¹ te vergaderen waarbij hij zich vlijtig voegde in alle vriendelijkheid, in de vreze Gods, uitgevende enige stichtelijke vragen uit de Schrift, waardoor hij hen tot boete en afstand van hun zondig leven vermaande, hen aantoonende de ongenade die God over de kinderen des ongeloofs en ongerechtigheid zal uitstorten en de genadige beloften der zaligheid die in het eeuwige leven de boetvaardige kinderen des geloofs toegezegd worden. Deze zijn vermaning heeft hij met zulke manieren en ernst met stichtelijke lering uitgestort dat velen zochten bij hem te wezen, bespeurende in hem het krachtige werk Gods en zijn voortgang in de kennis van Christus, daar hij zo jong van jaren zeer rijkelijk mee vervuld was. Dewelke hij ook niet alleen voor zichzelf hield, maar tot profijt van zijn naaste en voordeel, zonder vrees liet uitbreken en van zich deed vloeien.

Maar de duivel, een vijand van de gerechtigheid en benijder van de wasdom der deugd en de gemeente van Christus, heeft dit niet langer kunnen lijden noch verdragen. Want aanmerkende in deze knecht de Godzalige ijver in de waarheid en naarstigheid om de dwalenden te bekeren, heeft hij door zijn instrumenten (de bloeddorstige mensen die Gods Tempel altijd geschonden, Zijn schapen vermoord, Zijn Heiligen gedood, hun bloed vergoten en hun vlees aan de dieren tot een spijs op het veld gegeven hebben) deze knecht Gods gezocht met lijden te bezwaren en de waarheid van zijn licht te verhinderen. Hetwelk hij eensdeels ook teweeg gebracht en volvoerd heeft.

Want omtrent twee maanden nadat hij op de bekentenis van zijn geloof naar het bevel van Christus in de Naam des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geestes gedoopt was, zo is op de zesde dag van Mei in het jaar 1576 's avonds omtrent 9 uur de schout van Antwerpen met vele dienaren gekomen ten huize van Hans Brets meester, die met al zijn huisgezin verraden was. Dit huis hebben zij van achter, daar het een uitgang had zowel als van voren, scherp bezet met gewapende mannen en knechten en toen vooraan de deur geklopt waar Hans Bret gekomen was om die te openen. Niet wetende dat degene die naar zijns meesters, naar zijn en des huisgezins bloed dorsten daar voor stonden; en heeft gevraagd wie daar was? Zij zeiden: *doet open!* En gedroegen zich alsof zij iets hadden willen kopen. Ondertussen hoorde hij dat ze met een instrument in de deur waren om die van buiten open te doen. Hij begon te denken dat er wolven en tirannen waren, die kwamen om de onnozele, onschuldige slachtschaapken Christi te verslinden. Hij heeft de deur niet opengedaan maar zij hebben die van buiten open gebroken, hetwelk Hans Bret gewaarwordende is binnen in het huis gelopen daar zijn meester met zijn vrouw en nog enige vrouwen zaten en aten, hen daarvoor waarschuwend; die samen snel opstaande en naar achteren gelopen zijn, menende evenals Hans door de achterdeur hun vlucht te nemen. Maar die opendoende vertoonden zich de dienaars van de schout met grote wreedheid die zeer haastig toegrepen en gevangen namen al wat God hen toeliet. Waaronder deze knecht Gods ook was. Maar zijn meester en nog enigen bij hem, werden wonderlijk door Gods hand en bijstand merkbaar verlost en bewaart. Zie, alzo is dit onnozel schaaapken van

¹ Jonge gezellen die Hans onderwees in de Schrift

Christus in der wolven handen gekomen en in de gevangenis gesloten alleen om het geloof aan de leer van onze Heere Jezus Christus en het beleven ervan.

Hoe het hem in zijn banden toegedragen heeft.

Hoe zij hem door listen en lasten, door schone beloften en strenge dreigementen van de zaligheid zijner ziel hebben gezocht te verleiden en te beroven en hoe ze hem (omdat hij enige brieven geschreven had aan zijn broederen en vrienden) in een lelijke put gesmeten hebben, omdat zijn verscheiden disputaties die hij met de Papen en zielverleiders gehad heeft; ook hoe hij hun geantwoord en wat vrijmoedigheid hij door Gods hulp getoond heeft, zulks vindt gij veelal verhaald en geopenbaard in zijn navolgende brieven.

Als hij nu omtrent acht maanden gevangen geweest was, hebben de tirannen eindelijk hun hoogste vermogen aan deze knecht van God en de getrouwe navolger van Christus uitgewerkt en hebben hem vrijdag voor Dertien-avond in het jaar 1577 ter vierschaar laten brengen. Waarheen hij zeer vrijmoedig gegaan is. Want zijn banden waren hem niet geschied om enige misdaad, kwaad of ongerechtigheid, maar om de leer van zijn Heere en Meester Jezus Christus, om der gerechtigheid en waarheid. Waarom de kinderen Gods met overvloed altijd hebben moeten lijden, dewelke Christus Zijn kruis hebben helpen dragen tot een waar veldteken dat zij Christus' knechten, Zijn discipelen en navolgers zijn.

Voor de heren en rechters gebracht zijnde, hebben zij hem gevraagd *of hij zich op zijn geloof had laten dopen?* Hetwelk hij eindelijk bekend en beleden heeft, zich niet schamende van hetgeen dat hij door het bevel van zijn Heere en Meester Christus Jezus gedaan had. Hoewel hij het vastelijk wist dat ze het niet vraagden om van hem geleerd te worden, maar alleen om een woord uit zijn mond te hebben waaruit zij hem mochten ter dood verwijzen. Welke christelijke bekentenis van de heren en bloedrechters aangehoord zijnde, zijn ze opgestaan en gegaan om hem ter dood te veroordelen. En van hun kwade raadslag terug gekomen zijnde, hebben ze over deze knecht Gods hun vonnis uitgesproken en verklaard: *dat men hem openbaar, levendig aan een staak met het vuur zou ombrengen en verbranden.*

Als hij nu zijn oordeel ontvangen had is hij weer naar de gevangenis geleid, onverslagen en welgemoed, waar hij ongetwijfeld een Schriftuurlijke reden tot de gewone lieden gesproken heeft, verklarende de oorzaak van zijn gevangenis en lijden niet te wezen enig kwaad of misdaad, maar het geloof van de zuivere en zaligmakende waarheid die de wereld niet kan lijden.

Alzo is hij uit de vierschaar weer in de gevangenis gebracht en tot de toekomstige dag welke was de zaterdag, daar besloten en gehouden. Toen is de scherprechter 's morgens bij hem in de gevangenis gekomen opdat hij Hans Bret de tong zou vijzelen, de mond sluiten en de spraak verhinderen. O ellendige werk! De moordenaars en al de booste kwaaddoeners wordt de tong (om in vrijheid te gebruiken) gegund en toegelaten. Maar aanzie hier een navolger van Christus, een kind van God, een knecht des geloofs, een afgescheidene van de wereld in welke de gerechtigheid woont en geen oorzaak des doods is bevonden; deze wordt met een gesloten mond en een gevijzelde tong ter dood bereid gemaakt. Opdat de waarheid niet verkondigd, de gerechtigheid niet gehoord en van de Naam van Christus geen getuigenis zou gegeven worden. *O, Christus, zie neer en staat Uw heiligen bij!*

De scherprechter bij hem gekomen zijnde heeft hem bevolen zijn tong uit te steken, terwijl deze trouwe, vrome knecht Gods dat gewillig heeft gedaan. Want hij had niet een lid aan zijn lichaam welk hij niet bereid was om de Naam van Christus tot lijden over te geven. Wel verzekerd zijnde, dat al het lijden van deze tijd niet is te vergelijken bij de vrucht en heerlijkheid die God aan de overwinnaars beloofd en toegezegd heeft.

Zijn tong uitstekende heeft de beul die met een ijzer vastgemaakt en met een vijzel of schroef zeer sterk aangeschroefd en daarna de tong aan het einde met een heet ijzer bestreken opdat ze opzwellende de schroef niet zou kunnen afschuiven of los worden. O bittere wreedheid en grote tirannie!

Wanneer zij hem de mond al zo gesloten en de tong toegevijseld hadden, het vuur om zijn offerande te doen, op de markt al bereid zijnde, hebben zij hem met samengebonden handen uit de gevangenis geleid en op een wagen gezet om naar de markt gevoerd te worden ter plaatse daar zijn offerande om het woord der waarheid zou geschieden. Deze wagen zegt men, dat ze genomen hadden uit oorzaak dat de weg die van de gevangenis naar de markt leidt niet wel begaan kon worden vanwege de afgebrande huizen die voor de Spanjaarden (in het innemen van Antwerpen) aangestoken waren.

Op de wagen komende, heeft hij gezien verscheiden mensen van zijn kennis, die hij vrijmoedig en blij heeft aangezien, met zijn gezicht tonende het verlangen dat hij had om te komen tot de plaats daar zijn offerande zou geschieden. Vriendelijk heeft hij zijn hoofd gebogen en verscheiden mensen met het hoofd gegroet, zijn volständigkeit met zijn gezicht en houding uitgedrukt en vertoont, alles tot prijs van God, Die zodanige kracht en sterkheid in Zijn heiligen uitgiet. Als zijnde hun Beschermmer, Toevlucht, Hulp, Kracht, Sterkheid en vaste Bolwerk in alle nood, druk, droefheid en lijden dat hen van de wereld om het ware zaligmakende geloof in Jezus Christus wordt aangedaan.

Als hij op de markt gebracht was omtrent de staak en het vuur, heeft hij zichzelf opgericht en met een christelijke klaarheid bekleed zijnde, van de wagen getreden; in God welgemoed, in het geloof sterk en in de strijd volhardend, heeft met samengevouwen handen zijn knieën ter aarde gebogen, ootmoedig zijn ogen ten hemel opslaande, zich zo voorbereid om zijn Heere en God te aanbidden en zichzelf Hem te bevelen gelijk zulks alle christengelovigen betaamt. Maar als de bloeddorstige mensen dat aanzagen hebben zij het niet kunnen lijden nog verdragen. Hetwelk zij nochtans toelaten aan misdadigers die om hun kwade werken ter dood worden gebracht. Maar zeer haastig en snel hem van de aarde opheffende, hebben ze hem (God op zijn knieën aan te roepen verhinderd) en met grote wreedheid naar de paal geleid. Om hetwelk alles te lijden, hij zich gevoegd heeft in dat huiske, opgebouwd van stro en hout, ootmoedig en zachtmoedig intredende. Daar ze hem aan de paal gesteld hebben en met ketenen om zijn lichaam hem vastgemaakt hebben. Hetwelk hij alles met grote volständigkeit om Christus' woord en waarheid heeft verdragen.

Alzo in het huiske aan de paal staande, hebben ze eindelijk het vuur ontvonkt en aangestoken, dit schaapken door het vuur levendig verbrandende en verslindende. Wiens lichaam wel verbrand is, maar wiens ziel opgenomen is in het paradijs in de vrolijkheid en zalige rust, dewijl hij Christus heeft beleden, Die de volstandigen de zaligheid toegezegd heeft.

Alzo heeft deze jonge vrome christen, oud omtrent 21 jaar, zijn leven geëindigd en zijn lichaam opgeofferd en overgegeven om het Woord Gods in het jaar 1577 op de Dertien-avond. En is alzo geworden een getuige onder de getuigen van Jezus, een bekende onder de bekenden of belijders van Christus, een christelijke overwinnaar onder de strijders des Heeren, en een ziel onder de zielen van Christus, die rust hebben onder het altaar; een getrouwe knecht onder de knechten van Christus welke beloning is de kroon des eeuwigen onvergankelijken levens.

BRIEVEN VAN HANS BRET

De eerste brief van Hans Bret, geschreven op maandag na Pinksteren, anno 1576 te Antwerpen op de Steen; aan zijn lieve en beminde moeder.

Genade en vrede van God onze hemelse Vader door Zijn enige Zoon Christus Jezus; de troost van de Heilige Geest, tot vermeerdering van uw geloof, tot zaligheid uwer ziel, wens ik u mijn hartgrondig lieve moeder uit geheel de grond mijner ziel. Amen.

Hartgrondig, lieve en beminde moeder.

U zal believe te weten, hoe dat het met mij naar het vlees wel is. Dank heb de goede God. En inzonderheid naar de geest dank ik de Heere en loof Hem voor Zijn onuitsprekelijke genade, dat Hij mij door Zijn Heilige Geest sterkheid geeft, zodat het gemoed onveranderd is. De Heere zij gedankt. En ik vertrouw in de Heere dat Hij mij door Zijn Heilige Geest sterkheid zal geven, gelijk Hij nog tot deze ure uit genade aan mij, arm mens gedaan heeft. Waarvoor de Heere zij geloofd in der eeuwigheid. Want van Hem verwachten wij alleen onze Sterkheid om te weerstaan deze wrede wolven, zodat ze geen macht aan onze ziel kunnen hebben. Want zij zijn wreder dan wolven. Zij zijn niet tevreden met ons lichaam dat ze dat verscheuren maar zij zoeken onze zielen te verslinden en versmoren, gelijk ik wel tot drie Papen gezegd heb. Doch naar het woord van Christus *kunnen zij onze ziel niet beschadigen*. Want als zij alles gedaan hebben dat ze kunnen (doch niet zonder de toelating des Heeren) kunnen zij maar onze lichamen doden. Hetwelk ik gaarne lijd om de Naam van Christus. En heb een verlangen om van dit vlees verlost te zijn en daar in blijdschap te wezen bij Christus, *Die ons een woning bereid heeft, die niet met handen gemaakt is, maar eeuwig in de hemel*. Wij zien nu niet op het zienlijke, maar wij hopen op de Onzienlijke. Op dat onvergankelijke, om gekroond te wezen met de kroon des eeuwigen levens. Ja, *bekleed te worden met witte zijde en te rusten met de zielen die daar liggen onder het altaar, die gedood zijn om het Woord Gods; totdat het getal onzer broederen vervuld is, die ook alsoo gedood zullen worden*, naar het getuigenis van Johannes in zijn Openbaring.

Zo verlang ik, lieve moeder, van de ene zaterdag tot de andere om mijn offerande te doen. Ik had wel gehoopt als heden, deze dag mijn offerande gedaan te hebben, maar het heeft de Heere niet liefd. Zo hoop ik de toekomstige zaterdag mijn offerande te doen, als het den Heere liefd, en mijn vreugde en blijdschap bij de Heere te houden, *die geen oor ooit gehoord heeft nog geen mensenhart kan bedenken dat voor de vromen bereid is, die de Naam des Heeren niet geschaamd hebben te belijden voor dit overspelig geslacht*, zolang als er adem in hun lichaam was om te spreken, tot de tijd toe dat hun sprake benomen wordt.

Dus, mijn allerliefste moeder, verblijdt u en dankt de Heere dat Hij mij, uw zoon, een onwaardig mens, waardig acht om voor Zijn Naam te lijden en Hem mijn lichaam op te offeren tot prijs van Zijn heilige Naam.

Want mijn lieve moeder, het geschiedt met mij niet anders dan het met alle vromen Gods geschied is van den beginne der wereld aan tot heden op deze dag. Hebben zij Christus gedood, *de Hertog des geloofs in Wie geen zonde was, wat zullen zij dan de knechten doen? Want de discipel is niet boven zijn Meester*, zegt Christus. Troost u nu, mijn lieve moeder en wilt u daarin verblijden. Want zij hebben aan mij niets, niet meer dan de Heere het hun toelaat. Want de Heere spreekt: *dat alle haren onzes hoofds geteld zijn*. Daar valt niet een vogelke op de aarde zonder Zijn wil. Hoeveel waardiger zijn wij dan de vogels? Ja, Hij zegt,

dat wij niet vrezen zouden die het lichaam doden, want aan de ziel hebben zij geen macht. Wees dan nu tevreden en bidt de Heere voor mij en mijn medegevangenen.

Mijn moeder, ik zal u wel meer schrijven tot uw vertroosting, maar ik hoop dat gij beter van de Heere getroost zijt dan ik u met mijn schrijven zou kunnen troosten. En ook, opdat gij wat verstaan zoudt hoe het met onze gevangenis al toegaat. Want anders zou mijn papier te klein vallen. Want ik denk dat gij zeer verlangt, gelijk ik verlang om van u te horen, hoe het met u al mag wezen. Ik hoop dat het met u al wel is beide aan lichaam en ziel; en met ulieden allen samen. Waarvoor ik de Heere bid en u al tezamen in mijn gebed tot den Heere gedachtig ben. Wil ook ons arme gevangenen naar het vlees, maar rijken naar den geest, in uw gebeden gedenken. Gelijk ik u ook hoop gedachtig te zijn. Want Jacobus zegt, *dat het gebed der gelovigen veel vermag*. Opdat wij mogen onze strijd met vreugde voleinden.

Want wij hebben niet alleen te strijden tegen vlees en bloed noch tegen Izébels priesters, maar tegen de onzichtbare geesten, namelijk de vijand, die altijd zoekt het goede te beletten en uit te roeien met bedrog en leugen. Ja, dat ik ducht dat gij horen zult of al reeds gehoord hebt door grote leugens die de vijanden der waarheid overal verspreiden, dat ik de Papen gehoor wilde geven. Ja, zij ontzien zich niet hier in deze gevangenis grote leugens te liegen.

Want zij hebben wel tweemaal op een dag bij N. gelopen en haar gezegd, dat ik de Papen gehoor wil geven. Ja, die grote Paap, de koordeken heeft zich niet geschaamd afgrijselijke leugens te spreken tegen N.² om haar zo met bedrog en met leugens te beroven van haar zaligheid, met deze woorden: *uw knecht wil ons gehoor geven en zich bekeren*; en met dergelijke woorden meer. Daar de satan mee weet om te gaan (die een leugenaar geweest is van den beginne) zodat zij geen kleine strijd heeft zowel van Papen en van haar broeder die haar grote strijd aandoet.

Aangaande N. haar vrienden, zij doen vast grote moeite om haar af te krijgen, maar in welke manieren dat weet ik niet. Ik heb haar wel vermaand dat ze toezien zou; hetwelk hier te lang zou zijn om te verhalen. Zij heeft mij geantwoord, dat haar gemoed onveranderd is en begeert haar voor de waarheid niet te schamen.

Aangaande N. weet ik ook alsnog anders niet dan goed en dat het gemoed al goed is. De Heere zij gedankt. Want zij verlangt maar naar de dag, met mij, om verlost te zijn van dit vlees en om onze offerande te doen. Want gisteravond sprak ik met N. omtrent 11 uur, welk was op Pinksteravond. Toen was zij wat bedroefd, omdat men gezegd had tegen de papen, dat zij al wou gehoor geven dat met Gods woord overeenkomt. Omdat zij dacht dat de Papen daarom enige voet gekregen hadden om van haar te zeggen, dat zij de Papen gehoor wilde geven. Toen heb ik haar daarin getroost en zeide haar dat ik het wel zelf zou zeggen, dat er geen kwaad in is gelegen; want hun gruwelijke afgoderij is tegen het woord Gods. En men mag daar in der eeuwigheid niet mee overeenkomen. Want er is groot onderscheid tussen de duisternis en het licht.

En aangaande mij, ik dank de goede God Die mij onwaardig mens met Zijn ogen der barmhartigheid aanziet en mij Sterkheid geeft door Zijn Heilige Geest om Zijn woord en waarheid te belijden voor dit overspelig geslacht. Ja, acht mij arm, ellendig mens zo waardig dat ik Hem mijn lichaam zou opofferen tot prijs van Zijn heilige Naam. Och, mijn moeder, dankt en looft met mij de goede God, Die mij, onwaardig mens met Zijn ogen der barmhartigheid aanziet door Zijn Zoon Christus Jezus, Die mij onwaardig schepsel zovele weldaden bewijst. Hoe zal ik Hem genoeg kunnen loven en prijzen voor de onuitsprekelijke genade en barmhartigheid die Hij tot mij bewijzende is, hier in deze kuil der leeuwen? Dankt nu de Heere met mij voor Zijn goedheid die Hij ons bewijst door Zijn Zoon Christus Jezus waardoor Hij zij geprezen van nu tot in der eeuwigheid, amen.

² Het schijnt Mevr. Verspeck te zijn, omdat Hans spreekt over zichzelf als haar knecht.

Ik hoop u nu een weinig te schrijven, op het kortste te verhalen hoe mijn examinatie met de Papen al toegegaan is.

De eerste keer dat ik met de Papen sprak, dat is naar mijn onthoud, acht dagen geleden, voor Pinksteren. Toen is gekomen de koordeken, die grote dikke Paap met nog een andere Paap, die wij plegen te noemen de kettermeester (mijn meester kent hem wel); die is de meeste die roept en tiert. Toen hebben wij lang gesproken en ik heb hun afgoderij bestraft zoveel mij de Heere door Zijn Heilige Geest gaf uit te spreken. Toen begon dit Paapke te spreken van het Nachtmaal en vroeg mij, *of dat niet was het waarachtige lichaam dat Christus Zijn discipelen gaf; en Zijn bloed*. Ik zei: nee! Toen begon de Paap te roepen en te tieren en sprak zeer kwalijk dat het beter was dat ik mij met mijn suikerbakken of kruitverkopen bemoeid had dan met de Schrift.

Ik zei: ik mag mij wel bemoeien met de Schrift te lezen, want Christus zegt: *onderzoekt de Schrift want die is het die van Mij getuigenis geeft*.

Toen zei de koordeken: hoort die, die hun levenlang in de Schriftuur gestudeerd hebben.

Ja, zei ik, zij studeren al kwalijk. Ik vraag u, zei ik, waar heeft Paulus gestudeerd of ter school gelegen? Bewijs mij dat met de Schrift; heeft hij niet? Nee hij.

Ging hij niet tot Ananias? Zei de koordeken.

Ja hij, maar hij studeerde daar niet.

Toen begon hij weer kwalijk te spreken en ze zeiden, *dat de duivel mij bij de keel had*.

Terwijl wij zo spraken komt er een andere Paap, een Jezuïet, zodat zij daar zaten met hun drieën. Toen begon dat Paapke weer van het Nachtmaal te spreken.

Zo vraagde ik hen: wanneer Christus Zijn discipelen dat brood gaf en zeide: *neem, eet, dat is Mijn lichaam, doet dit tot Mijn gedachtenis*; of Christus daar nog Zelf bleef zitten?³

Hij zei: ja.

Ik zei: 'daarom is het dan zo, gelijk gij zegt, niet te verstaan.' En zeide hem, dat hij de Schriftuur niet verstond. Ik zei, *dat een vleselijke mens niet kan verstaan wat daar geestelijk is, want het is hem een dwaasheid*, zegt Paulus.

Toen riep hij: wat weet gij op mij te zeggen? Ben ik een dronkaard?

Antwoord: uw afgoderijen geven getuigenis wat gij zijt. En ook de Schriftuur opent uw afgrijselijke afgoderij, die een gruwel is in de ogen Gods. Ja, het bedroeft mij dat gijlieden zo dwaalt.

Zij riepen: gij dwaalt! De Jezuïet riep elke keer, *dat mij de duivel bij de keel had en dat ik een hovaardige gek was*; en meer andere dergelijke woorden.

Ik zei: ik verblijd mij dat ik om Christus' wil zo veracht wordt.

Ja, zij riepen wel zo luid dat men nauwelijks een propoost⁴ mocht uitspreken. De koordeken riep tot de andere dominee: *dominee, laat hem gaan; wij zullen aan hem geen deugd doen*. Maar dat Paapke begon alweer te spreken van het Nachtmaal. Ik zei dat hij dat geestelijk moet verstaan en wees hem dat aan met sommige Schriften, als Johannes 1: *Ziet, het Lam Gods*. Wederom, Johannes 15: *Ik ben een waarachtige Wijnstok*.

Zou ik het allemaal verhalen; al had ik nog veel meer papier, ik zou het wel vol schrijven.

Toen spraken wij van de doop. Hij vroeg mij, waarom dat men de kinderen niet dopen mocht? Antwoord. Omdat het Christus niet bevolen heeft, noch de apostelen geleerd hebben.

Toen bracht hij sommige schriften bij die ter contrarie waren, Johannes en meer anderen.

Ik bewees hem, dat Christus daar van de waterdoop niet geleerd had, maar verhaalde hem, dat Hij ze geleerd had in Mattheüs 28 en Markus 16. En verhaalde wat de doop betekende en wie de doop toekomt. En dat het afgrijselijk om te horen is, dat zij de kinderen door de doop willen zaligmaken, waardoor zij de eer van Christus benemen.

³ Hans wil zeggen: veranderde Hij dan niet zichtbaar?

⁴ Voorstel; mening

Als wij zo lang gesproken hadden, riep de koordeken tot het Paapke: *hoor, hoor, heer: audi, audi, domine!* Laat hen gaan, wij slijten onze tijd over hem en hij blijft hardnekkig.

Ik zei: *ik ben bedroefd dat gijlieden naar de waarheid niet wilt horen. Het is allemaal tevergeefs. Het is al paarlen voor de varkens gestrooid.* Toen werd de koordeken zeer gram, zodat ik haast van hen scheidde, want het werd laat.

Ik moet het kort maken want mijn papier ontbreekt mij. Daarna sprak ik met nog een Paapke alleen, op Pinksteravond, zó dat de Paap van mij wegliep, toen ik hem zei, dat hij mij bewijzen zou, dat Christus en Zijn apostelen met de afgod⁵ ook zo achter de straten liepen, met toortsen, lantaarns en bellen. Hij wou niet lang met mij spreken. Wij spraken wat van het Nachتماال en de doop, maar niet lang. Want het Paapke ging al lopen en ik begon hem wat te vermanen; dus moet ik het kort maken.

Al hoort gij veel zeggen, dat ik de Papen gehoor wil geven, gelooft het niet, maar wees vurig in het gebed, want in het einde zal het openbaar worden.

Moeder, ik bid u, deze brief die hier in is, die ik aan mijn broeder D. in Engeland heb geschreven, wilt hem toch beschikken. En is er iets in geschreven dat niet bekwaam is, doe het er uit. En ik bid u, schrijf hem mijn geloof. Ik zou het wel schrijven, maar door gebrek van papier kan ik het niet. Opdat hij mag weten waarvoor ik mijn lichaam ten brandoffer overgeef. Want ik denk dat er wel veel anders zullen schrijven dan de waarheid is.

Dus lieve moeder, is het tijd op te houden, door gebrek van papier. Ik groet u, mijn moeder, met een heilige kus des vredes. Ook al mijn lieve zusters. En groet mij ook die gij wel weet. Ook mijn meester. Ja al de vrienden ook. G. met mijn zuster K. De Heere zij met u en met ons tezamen en beware u.

Dus, mijn allerliefste moeder, vaarwel. En de Heere zij met u. Want ik denk dat gij mijn aangezicht niet meer zien zult in dit leven. En ik weet niet of ik meer gelegenheid zal hebben om te schrijven. Dus, de God van Abraham, Izak en Jakob zij met u allen! Amen.

Door mij uw zoon Hans Bret, in de gevangenis om het getuigenis van Jezus Christus.

Nog een brief van Hans Bret, geschreven en gezonden aan zijn broeder David, die buitenslands woonde en tot de kennis der waarheid nog niet gekomen was.

Genade en vrede van God onze hemelse Vader, door Zijn enige Zoon Christus Jezus onze Heiland en Zaligmaker; de troost en kracht van de Heilige Geest, bevorderende een oprecht geloof, een rechte hemelse wijsheid, de rechte wedergeboorte, de vreze Gods, wens ik mijn beminde en hartgrondig lieve broeder tot zaligheid uwer ziel. Amen.

Mijn lieve broeder, de oorzaak van mijn schrijven is u te verstaan gegeven van mijn gevangenis. Omdat gij niet denken zou, dat het is om enig kwaad of om ongelooft of ketterij, wat wel veel kwade tongen zouden mogen uitgegeven en nazeggen, om u daardoor te bedroeven en uw hart te verharden. Opdat gij de rechte waarheid niet zou geloven maar in uw mening blijven. Want de satan gaat altijd rondom de mensen, gelijk Petrus zegt, als een briesende leeuw, zoekende wiens ziel hij zou mogen verslinden en van het goede trekken. Want hij is een vijand van alle goeds; die het goed altijd haat en zoekt te weerstaan.

Maar lieve broeder, geeft zodanigen geen gehoor. Want het is het ingeven des satans. Maar geef het woord Gods gehoor, de rechte waarheid zoals Jacobus zegt, *laat dat in uw ziel geplaat zijn opdat het uw ziel mag zaligmaken, waardoor gij eeuwig moogt leven.*

Daarom mijn beminde, wil toch eenmaal ontwaken uit de slaap der zonden en Christus zal u verlichten. Want u hebt lang genoeg in zonden en ongerechtigheid gewandeld. Het is wel eens

⁵ De ouwel van de Mis

tijd de zonden te vlieden en de ongerechtigheid te schuwen, opdat gij niet gestraft wordt met alle goddelozen die naar de wil van God niet geleefd, noch de waarheid gehoor hebben gegeven, maar hebben gewandeld naar hun eigen. Zij volgen de lusten van hun vlees en leven, gelijk Paulus zegt in Galaten 5: *in hovaardigheid, gierigheid, dronkenschap, overspel, gekijf, haat, twist en dergelijke werken meer.*

Och lieve broeder, laat zulke werken bij u niet gevonden worden. *Want zodanig een, zegt Paulus mogen het Rijk van God niet beërven.* Want zulk een vleselijke leven is een gruwel voor de ogen van God. Want Paulus zegt tot de Romeinen, 8, hoe dat zulke vleselijke gezindheid een vijandschap is tegen God en kan God niet behagen. Want het loon der zonden is de eeuwige dood, maar de gave Gods is het eeuwige leven.

Mijn lieve, vliedt zulke werken en bekeer u tot den Heere zo zult gij leven. Wil toch gedenken aan de onderwijzing die Tobias zijn zoon gaf als hij zei: *mijn zoon, laat de hovaardigheid niet in uw hart wonen, noch heerschappij hebben.* Want de Spreukendichter zegt: *hoe dat de hovaardigheid hatelijk is voor God.* En het begin aller zonden is hovaardigheid. Die daarmee omgaat zal vernield worden met veel vloeken. Dus schuw nu alle hovaardigheid en alle zonden en begeef u om de Heere te dienen. Verzaakt al de lusten des vleses. *Zoekt den Heere,* zegt de profeet Jesaja, 55, *terwijl Hij te vinden is; roep Hem aan, terwijl Hij nabij is. De goddeloze verlate zijn wegen en de ongerechtige man zijn gedachten en bekere zich tot den Heere, zo zal Hij hem genadig zijn.*

Mijn lieve broeder, wendt u toch tot de Heere terwijl gij tijd hebt. Wil niet wachten met de verbetering van uw leven tot in de dood, gelijk vele mensen, zeggen: 'als zij één uur van berouw hebben is het hun genoeg'. Och, wilt zulk uitstel niet nemen en volgt zulke raad niet op. Maar volgt de raad van de Spreukendichter op die zegt: *bekeer u, terwijl gij nog zondigen kunt,* (hoofdstuk 5: 8); en wederom in het 5de: *vertraag u niet voor den Heere te bekeren, van de ene dag tot de andere, want Zijn gramschap zal onvoorziens komen.* Zo is er geen tijd voor uit te stellen, want wij zijn niet één uur verzekerd en niemand weet hoe lang hij leven zal.

Daarom, wil toch gedenken aan de woorden van Christus, Die zegt, *dat Hij komen zal gelijk een dief in de nacht.* Als dat de vader des huisgezins wist, op wat uur dat de dief komen zou, hij zou waken en zijn huis niet laten doorgraven. Aangezien wij nu uur noch tijd hebben, zo wil altijd waken met de wijze maagden die niet slapende werden gevonden toen de Bruidegom kwam. Wilt gij nu met de Bruidegom ter bruiloft ingaan, gelijk de wijze maagden deden, *zo doet van u* (gelijk de profeet Jesaja hoofdstuk 1 zegt) *al wat boos is.* Dan zal de Heere uw God zijn en gij zult Zijn zoon zijn.

Mijn allerliefste broeder, wil toch het goede beminnen dan zal het u wel gaan. Vrees toch de Heere van ganser hart dan zal uw ziel in het goede wonen en uw zaad zal dat land bezitten. Want de profeet David zegt: *hoe dat de ogen des Heeren zien op degenen die Hem vrezen en op Zijn goedheid wachten;* Psalm 34. En hij zal hun zielen van de dood verlossen. Want de vreze Gods is het beginsel der wijsheid

Daarom hebt God altijd voor ogen in uw doen, dan zal het u wel gelukken. *Hebt altijd lief het goede en haat het kwade, opdat de Heere bij u mag wezen, gelijk gij zijt roemende;* zegt de profeet Amos in het 5de kapittel. Wilt toch de raad van Paulus volgen in Romeinen 12: 21, daar hij zegt: *overwint het kwade door het goede.* Och, dan zal het u wel gaan en gij zult in uw ziel rust vinden. Laat dat oprecht geloof eenmaal levendig in u bevonden zijn, dat door de liefde is werkende; dat tot nog toe in u niet veel vruchten voortgebracht heeft. Daarom is het nu tijd eens te ontwaken en Christus te zoeken waardoor gij mocht leven en de rechte deur tot de schaapsstal mocht ingaan.

Zo wil dan de stem van Christus gehoor geven Die zegt: *wilt gij ten eeuwigen leven ingaan? Zo onderhoud de geboden.* Wilt dat toch wel aanmerken, hoe dat de Heere wil dat men Zijn woord en waarheid beleven zal. En niet gelijk veel mensen die Gods woord wel in de mond hebben en horen, maar niet beleven. Maar laten het het ene oor ingaan en het andere uit. Ja,

nog veel meer dat ze horen, wel wetende, men moet zonde en ongerechtigheid schuwen en mijden. En zo haast hebben zij het niet gehoord, of zij gaan wederom in de zonde voort, in dronkenschap, in overspel, in tuisen⁶ en spelen, etc. Ja, zouden zij eens het Testament of de Bijbel in de hand nemen om te lezen en om haar tijd door te brengen in Godzaligheid, dat is al veel te veel. Maar zij volgen hun eigen lusten, namelijk de lusten van hun vader de duivel; want die heeft een welbehagen in al zulke werken. *Want wie de zonde doet die is van den duivel*, zegt Johannes. Want de duivel die heeft gezondigd van den beginne.

Dus lieve broeder, hebt geen gemeenschap met al zulke mensen maar met zodanige die de Heere vrezen en naar Zijn woord leven en dat bewaren. Want Christus zegt: *zalig zijn dien, die Gods woord horen en dat bewaren*. Nu kunt gij merken dat die zalig zijn, die Gods woord bewaren en zich daar naar schikken. Want Christus spreekt in Mattheüs 7, hoe dat Hij zal spreken tot al degenen die Zijn woord niet bewaard, noch beleefd zal hebben: *gaat weg van Mij gij werkers der boosheid; Ik ken u niet*.

Och broeder, zie wel toe dat gij al zulke stemmen niet hoort, maar dat gij moogt horen die blijde stem met al de vromen Gods, die naar des Heeren woord geleefd hebben: *komt gij gezegenden, bezit het Rijk Mijns vaders, dat voor u bereid is van den beginne der wereld*. Welk een vreugde zal dat wezen om te horen, over de vromen die in de vreze Gods gewandeld hebben!

Mijn broeder, wilt nu het woord des Heeren gehoor geven, opdat wij daar mogen samenkomen en de blijde stem horen hetwelk ik de Heere bid, dat Hij het ons wil geven door Zijn enigen Zoon Christus Jezus. Amen.

Broeder ik moet ophouden, want het papier ontbreekt mij. Daarom wil mij toch dit slecht schrijven ten beste houden, want ik heb het uit liefde geschreven. En wil het wel overdenken, want het is niet mijn woord maar des Heeren woord, want Zijn mond heeft het gesproken. Amen.

De oorzaak van mijn gevangenis hoop ik u, lieve broeder te verklaren, opdat gij u niet zou bedroeven, maar verblijden en de Heere daarvoor danken. Ik dank de Heere, dat Hij mij de duistere ogen geopend heeft en mij aangezien heeft met de ogen Zijner barmhartigheid, toen ik versmoord lag in zonden. Ja, anders niet verwachtte, dan de eeuwige dood en eeuwige verdoemenis. Ja, ik was zonder God in de wereld. En ik leefde in zonden die ontalrijk zijn, welke een gruwel waren voor de ogen Gods. Dat, zo God met mij in het gericht ging, ik mocht voor Zijn ogen niet staande blijven maar vergaan gelijk stof voor de wind vanwege de ontalrijkheid mijner zonden. Maar de Heere, die door Zijn onuitsprekelijke liefde mij arm mens, Zijn woord uit genade Zijn dienaren heeft laten verkondigen, van Zijn zoon Christus Jezus, dat zo wie in Hem gelooft, het eeuwige leven zou hebben; zo hoorde ik dat er geen middel was de zaligheid te verkrijgen dan door Zijn Zoon Christus Jezus, Die de dood gestorven is voor onze zonden en Zijn bloed vergoten heeft tot afwassing van onze ongerechtigheid. Gelijk Johannes zegt: *hoe dat ons het bloed van Christus zuivert en reinigt van al onze zonden*. 1 Johannes 1. En toen ik hoorde de woorden van Christus: *komt allen tot Mij, die belast en beladen zijt, Ik zal u verkwikken*, toen heb ik, arm mens, met de zonden beladen zijnde en ontalrijke boosheden, mij voor Christus beklagd en mijn zonden beweend. En Hij heeft mij door Zijn uitgestort bloed vergeven en kwijtgescholden toen ik ze voor Hem bekende. Dus heb ik, lieve broeder, afstand van zonden gedaan van dag tot dag naar mijn vermogen en heb gezocht de weg die eng is te betreden en te bewandelen. En heb mij van de boze, verkeerde wereld afgescheiden en gezocht Christus te behagen. Doch niet gelijk ik wel

⁶ dobbelen

wilde, want ik gevoelde altijd de geest strijden tegen het vlees, gelijk Paulus zegt in Galaten 5. En Job zegt, dat het mensenleven op aarde niet anders is dan in een gedurige strijd.

Dus lieve broeder, heb ik alzo gezocht de Heere te behagen en niet de wereld. Hetwelk de vijand niet langer heeft kunnen verdragen, die een hater alle goeds is. Die het goede niet kan lijden maar zoekt uit te dempen heeft ook zijn macht aan mij bewezen en zoekt te bewijzen. Doch niet meer heeft hij kunnen doen dan hem de Heere toelaat. Ja, als hij het al gedaan heeft, zo kan hij maar het lichaam doden maar aan de ziel daar heeft hij geen macht. Want de Heere geeft ons sterkheid door Zijn Heilige Geest om al zulks te wederstaan.

Daarom lieve broeder, zo is mijn gevangenis om geen kwaad, dan om de waarheid en om de belijdenis van des Heeren heilig Woord. Zo wilt u daar nu in verblijden dat de Heere mij waardig acht om Zijn Naam te lijden en mijn lichaam op te offeren tot prijs van Zijn heilige Naam. Denk, dat het met alle vromen Gods zo toegegaan is van het begin der wereld tot op deze dag.

Daarom, mijn broeder, wil toch in het werk des Heeren tevreden zijn. Want het is alzo met Christus toegegaan, onze Hertog. Hebben zij de Heere alzo gedaan, hoe zal het dan met Zijn navolgers gaan? Want Christus zegt: *de knecht is niet meerder dan de Heere, noch de bode meerder dan die hem gezondend heeft*. Zo hoop ik nu door de genade des Heeren dat Hij mij door Zijn Heilige Geest zal sterken om Zijn woord en waarheid te belijden zolang als er adem in mijn mond is. Gelijk ik nog tot deze ure toe gedaan heb. Zodat ik nu niet anders verwacht dan mijnsententie om aan een staak op de markt gesteld te worden om aldaar verbrand te worden. Wilt u daarin vertroosten en de Heere daarvoor danken, dat Hij mij daartoe waardig kent om voor Zijn Naam te lijden.

Zo heb ik nu de oorzaak van mijn gevangenis geschreven in het kort, opdat gij u daar in te beter zou vertroosten. En opdat gij niet een iegelijke kwade tong gehoor zal geven of geloven zal, gelijk ik hoop dat moederke u wel schrijven zal. Is het enigszins mogelijk ik hoop mijn geloof te schrijven; is het dat ik papier krijg. En of ik het niet deed, zo hoop ik dat moederke u schrijven zal opdat gij u daarom niet bedroeft alsof ik in ongeloof sterf, gelijk de satan zulks wel mocht geven. En gelijk u ook mogelijk geschreven is geworden. Maar ik bid u geeft er geen gehoor aan, noch gelooft het niet want daar ik om lijd is de rechte waarheid en het rechte geloof in Christus Jezus. Want Christus heeft het geleerd en Zijn apostelen. Daarvan zegt Paulus: *al kwam er een engel uit de hemel, die u anders leerde dan ik geleerd hebt, die is vervloekt*.

Dus lieve broeder, ik zou u wel meer schrijven, maar nu heb ik geen papier meer. Vaart wel! De Heere zij met u! En ik groet u, lieve broeder met een heilige kus. Want ik denk dat gij mijn aangezicht niet meer zien zult.

Bij mij, uw broeder Hans Bret, die gevangen is om het getuigenis Gods en om des Heeren heilig Woord en waarheid.

Brief van Hans Bret, geschreven aan zijn beminde moeder, op de 19e juli 1576.

De onuitsprekelijke genade, vrede en barmhartigheid van God onze hemelse Vader, Die is een Vader vol genade en waarheid, door het bitter lijden en sterven van onze enige Heiland en Zaligmaker Christus Jezus, Die ons heeft afgewassen en gezuiverd van al onze zonden en ongerechtigheden; de kracht van de Heilige Geest, tot vermeerdering uws geloofs om te weerstaan alle vijanden der waarheid, wens ik u, mijn hartgrondige lieve moeder, tot de zaligheid uwer ziel. Amen.

Mijn allerliefste moeder, die ik van harte bemin, mijn uitverkoren moeder, die mij in pijn en weedom gebaard heeft, uit wiens lichaam ik ben voortgekomen, ik uw zoon, die nu te Antwerpen op de 'Steen' gevangen of besloten ben, om het Woord der waarheid, gebiede mij uit de grond mijns harten aan u; en dank u, mijn lieve moeder, voor een grote weldaad die gij aan mij bewezen hebt, van mijn begin tot op deze ure, dat gij mij bezorgd hebt mijn nooddrift en nog voor mij zorg draagt.

Maar dank u, mijn allerliefste moeder, inzonderheid dat gij zorg draagt voor de zaligheid mijner ziel, door de troostelijke brief die gij aan mij geschreven hebt. Och, toen ik de brief begon te lezen en verstond dat het van u was, mijn moeder, toen begonnen mij de tranen te overvallen, zodat ik nauwelijks de brief kon lezen door de veelheid der tranen die uit mijn ogen vloeiden. Want ik had gemeend dat ik van u niets meer gehoord zou hebben. Ik was zo verblijd door uw troostrijke onderwijzing en dat gij het exempel van Tobias gevolgd hebt, die zijn zoon ook een onderwijzing gaf.

Och, ik dank, ja ik dank u, mijn lieve moeder, dat gij mij zo vermaant tot standvastigheid en vrijmoedigheid om te lijden de Naam van Christus, hetwelk ik hoop te doen met de hulp des Heeren, Die alleen mijn Helper en mijn Sterkte is, om te weerstaan de geweldigen en vorsten dezer wereld, de geesten des luchts, gelijk Paulus zegt. Ja, de Izébel's priesters die dorsten naar het bloed der vromen die in de wegen des Heeren wandelen, die naar Gods woord, de enge weg zoeken te betreden en hun eigen leven zoeken te verlaten; en ook de zonde, de ongerechtigheden, de vleselijke lusten; en zoeken de Heere te behagen in gerechtigheid, naar de wil van God in heiligheid. Deze worden versmaad, veracht en vervolgd, ja gevangen. Hun einde is gedood te worden omdat ze op zodanige wijze de weg zo zoeken te betreden dat ze mogen de Heere behagen. Daarom zegt Ezra: *de weg is eng en kan zonder gevaar niet bewandeld worden.*⁷ Hetwelk wij wel mogen overdenken.

Zie, daar waren twee broeders in de wereld, namelijk Kaïn en Abel. Abel zocht de enge weg te bewandelen en de Heere te behagen met zijn offerande die de Heere behaagde en aanzag, dewijl hij en zijn offer goed waren. Kaïn offerde de Heere, maar zijn offerande behaagde de Heere niet, omdat hij kwaad was. Daarom zag de Heere zijn offerande niet aan. Toen werd Kaïn toornig op zijn broeder Abel en hij sloeg hem dood.

Aanmerkt Lot in Sodom, hoe dat zij zijn huis overvielen door hun boosheid en wilden boeleren met de engelen die tot zijn huis waren ingegaan.

Wederom, Abraham moest verlaten zijn vaderland en ging wonen in een vreemd land daar hij een vreemdeling was en moest in tenten wonen.

Aanzie wederom Izak, die de wegen van zijn vader Abraham wandelde en diende de Heere. Hij werd gehaat van de Filistijnen want zij gingen en stopten de fonteinen die zijn vader Abraham gegraven had. Ja, daarmee was het niet genoeg, maar de koning Abimelech gebood, zodat hij zijn woning moest verlaten.

Jacob werd door zijn broeder Ezau gehaat en vervolgd, en zocht hem te doden.

Jozef werd van zijn broeders in de put geworpen en aan de Ismaëlieten verkocht. En hij had liever te vlieden van des hofmeester's vrouw en zijn mantel achter te laten, dan dat hij haar

⁷ Ezra 4, apocriefe boeken

begeerte zou volbracht hebben. Ach, lieve moeder, ik heb ook liever mijn leven te laten dan naar hun bevel te doen.

De kinderen Israëls zijn ook wel in lijden geweest; zou ik het al verhalen (ik zou zorgen dat het papier te klein worden zou) hetgeen dat nog geschied is aan alle profeten Gods.

Zulke voorbeelden en dergelijke meer, namelijk aan Christus de Hertog des geloofs, hoe dat Hij vervolgd is geweest in dit leven. Ja, Hij was zo haast niet geboren, zijn moeder Maria moest met Hem vluchten. Zij heeft Hem opgevoed in armoede. Ja, hij was in armoede want hij Zelf spreekt: *de vogelen des hemels hebben nesten, en de vossen holen, maar de Zoon des mensen heeft niet daar Hij Zijn hoofd op rusten zou.* Zie, hoe is het verder met Hem gegaan? Zij hebben Hem gekruist, Zijn voeten en handen zijn doorboord geworden. Hij is gelaafd met edik en gal. Hij is in Zijn zijde gestoken met een lans, waaruit bloed en water is gevloeid.

Dus hebben wij het voordeel aan onze Kapitein Christus; ook aan Zijn geliefde apostelen. Paulus heeft ook veel geleden om de Naam van Christus. Zie, hoeveel dat er nog geleden hebben sedert de tijd van Christus en de apostelen tot heden op deze dag.

Nadien nu, mijn beminde moeder, zó veel hebben geleden *en dat wij hebben*, gelijk Paulus zegt, *een wolk der getuigen om ons*, zo zeg ik met Paulus: *ik verblijd mij in mijn lijden, dat ik lijd om Christus' wil.* Dus, verblijdt u ook dat Christus mij, uw zoon die gij gebaar hebt, een arm onwaardig mens, waardig acht om Zijn heilige Naam te lijden. Zodat ik verlang om van dit vlees ontslagen te worden en bij Christus te zijn, in Wie ik nu geloof maar niet zie. Maar dan zal ik Hem aanschouwen, de blijdschap genieten die nooit eens mensenhart gedacht heeft, noch geen tong kan uitspreken die grote vreugde die er bereid is voor de vromen. Zij zullen gekleed worden met witte zijde. Zij zullen gekroond worden met de kroon des eeuwigen levens. Zij zullen op de berg Sion zitten en zingen het nieuwe lied. Zodat ik mag zeggen gelijk David zegt: *één dag bij de Heere is beter dan duizend hier in vreugde en blijdschap.*

Och, lieve moeder, waarom zou ik hier nu willen zijn, daar zulke vreugde is bereid voor de vromen die toch eeuwig duren zal? Daar zullen wij noch hongeren noch dorsten; daar zullen wij hitte noch koude gevoelen. Zodat ik met Paulus mag zeggen: *ik houde het, dat het lijden van deze tijd niet is te vergelijken bij de heerlijkheid die aan ons zal geopenbaard worden*, Romeinen 8: 18.

Nu dan, lieve moeder, dit aanmerkende zo behoeft het mij niet vreemd te denken, al lijd ik om de Naam van Christus, om Zijn Woord en waarheid, doordien al de vromen Gods van den beginne der wereld aan geleden hebben.

Daarom zegt Petrus: *laat het u niet vreemd denken alsof u wat nieuws geschiedt, als gij door het vuur beproefd wordt*; hetwelk is druk, lijden en vervolgd te worden. Want de profeet David zegt: *dat de rechtvaardigen veel moeten lijden, maar de Heere helpt hen uit alle nood.* Paulus spreekt wel als hij zegt: *dat wij door veel druk en lijden moeten ingaan in het rijk der hemelen.*

Aanzie mijn lieve moeder, welke vertroosting dat wij hebben; opdat wanneer het den Heere al zo belieft ons geloof te beproeven, dat wij in de beproeving niet zouden bedroefd zijn. Want hij zegt: *ons is het niet alleen gegeven in Christus te geloven, maar ook om Zijnen wil te lijden.* Paulus, een goed verzorger over de kudde van Christus, heeft niet verzwegen hen te openbaren, *dat die in Christus' wegen willen wandelen, die de enge weg betreden die van weinig betreden wordt, dat zij moeten vervolging lijden*; opdat wanneer lijden, druk, vervolging of versmaadheid komt, het ons niet zou denken vreemd te zijn.

Daarom zegt ook Christus: *in de wereld zult gij verdrukking hebben*, Johannes 16: 23. En vertroost Zijn discipelen, opdat ze niet bedroefd zouden zijn in de druk; en zegt: *wees getroost, Ik heb de wereld overwonnen.* En Hij leert Zijn discipelen dat ze niet om de druk of versmaadheid zouden vrezen. Want als zij alles gedaan hebben, namelijk de geweldigen dezer wereld, zo kunnen zij maar het lichaam doden, maar de ziel kunnen zij niet beschadigen. Maar Hij leert ons nu dat wij vrezen zullen, namelijk, Dien Die macht heeft ziel en lichaam te

werpen in het eeuwige vuur, dat eeuwig branden zal. Daar zal wezen huiling en knersing der tanden. Och, hoe droevig zullen dan wezen zij die koningen en prinsen dezer wereld meer gevreesd hebben dan de Heere die is een Heere boven al de heren, een God der goden, een Koning der koningen. Gelijk David zegt: *die het hart der koningen en prinsen dezer wereld kan maken en verbrijzelen gelijk scherven*. Waarom zouden wij dan vrezen? Want de Heere spreekt bij de profeet Zacharia: *wie u aantast, die raakt de appel Mijner ogen aan*, Zacharia 2: 3. Aanmerkt wat Christus zegt: *wie u versmaadt of veracht, die versmaadt Mij en die Mij versmaadt, die versmaadt degene Die Mij gezonden heeft*. Wederom zegt Christus: *welzalig is hij, die versmaadt wordt om Mijnentwil; want Zijn loon is groot in de hemelen*, Matthéüs 5: 10.

Dus mijn allerliefste moeder, wil u met deze en dergelijke woorden van Christus vertroosten. En verblijdt u met mij en dankt en looft de Heere, dat gij waardig zijt om Zijn naam vervolgd te worden. Volgt nu de raad van Paulus: *wees geduldig in de verdrukking en gestadig in het gebed*, Romeinen 12:12.

Gedenk de vertroosting van Mozes, daar hij de kinderen Israëls mee troost en zegt: *vrees niet, wees goedsmoeds en onversaagd en laat u niet gruwelen, want de Heere zal Zelf met u wandelen, Hij zal Zijn hand niet van u trekken*, Deuteronomium 31: 6.

Daarom mijn moeder, al zijn onze vijanden vele en ik hier in het midden der vijanden hand ben, zo wil ik zeggen met de profeet David: *Heere, nu Gij bij mij zijt en nu Gij mijn Helper zijt, ik vrees niet al waren er duizenden om mij*. Wederom met de profeet David: *de Heere is mijn Licht en Zaligheid, voor wien zou ik vrezen? De Heere is mijn levenskracht, voor wien zou ik verschrikken of gruwelen?*

Al ware het dat mij de dood overviel zo vrees ik niet, want de Heere is eeuwig bij mij; dat Hij mij sterke. En wederom: *Hij is mijn Bolwerk, ik vrees niet, al ware het dat de aarde inzonk en de bergen midden in de zee voeren*, Psalm 46:2.

Dus mijn lieve moeder, dring met alle geweld met mij door de enge poort. Dat is, *door lijden en vervolging*. Want Christus zegt: *het Rijk der hemelen lijdt geweld en de geweldigen nemen het in*, Matthéüs 11: 12. Ik hoop het ook met geweld in te nemen door de sterkheid die mij de Heere geeft om te wederstaan de wreedheid van deze wrede leeuwen. Die niet tevreden zijn met het bloed der vromen maar zoeken door hun listige woorden en schoonspreken, ja met versierde leugens (naar de raad van hun vader de duivel, zoals Christus zegt; want hij is een leugenaar en bedrieger van het begin der wereld) om hun zielen te verslinden en te versmoren. En hen van hun erfdeel te beroven, namelijk van het eeuwige leven hetwelk zij verkrijgen door het uitgestorte bloed van Christus, onze enige Heiland en Zaligmaker. Maar de Heere zij eeuwig lof en dank, dat Hij ons bewaart en bevrijdt, dat zij onze ziel niet kunnen beschadigen. Want als zij alles gedaan hebben dat zij kunnen, zo hebben ze niet meer macht dan dit tijdelijke leven te benemen. Hetwelk ik gaarne laat om Christus' wil. Want ik weet en twijfel niet dat de Heere mij een beter geven zal, hetwelk Hij alle vromen belooft die Zijn Woord en waarheid zich niet hebben geschaamd te belijden voor dit overspelig geslacht. Daarom zegt Christus: *wie zijn leven verliest om Mijnentwege, die zal het weder vinden*, Matthéüs 10: 39. Niet een leven dat vergaan zal, maar dat eeuwig zal duren, een onvergankelijk leven. Een leven dat eeuwig in vreugde zal wezen.

Daarom, mijn lieve moeder, mijn ziel verlangt naar dit leven al zou vlees en bloed aan een staak blijven zo acht ik het niet. Liever dan dat ik mij van mijn erfdeel, namelijk het eeuwige leven zou laten beroven om een weinig tijdelijk leven. O nee, dat zij verre; want ik acht nu niet de zienlijke, maar het Onzienlijke, dat eeuwige onvergankelijke.

Och, mijn uitverkoren moeder, denkt niet dat er iets is dat mijn zaligheid zou beroven. Want Paulus zegt: *wie mag ons scheiden van de liefde Gods; hel, duivel noch dood. Christus heeft het alles overwonnen*. Zodat ik mag zeggen: *o hel, waar is uw pijn? O dood, waar is uw*

macht? Christus heeft de dood overwonnen. Christus heeft de satan de kop vertreden, alzo dat hij maar in de verzen kan bijten. Hetwelk hij wel doet, maar dat is al niets. Wie kan nu, zegt Paulus, de uitverkorenen Gods beschuldigen? Christus is het Die rechtvaardig, wie zal verdoemen; Christus is het Die gestorven is, etc.

Aldus mijn lieve moeder, zijt met mij en met alle vromen Gods, gelijk Paulus zegt, gewapend met het harnas Gods aan uw lichaam en de helm der zaligheid op uw hoofd en het zwaard des Geestes in uw hand. En bovenal grijpt aan het schild des geloofs waarmee gij kunt uitblussen al de vurige pijlen van de boze vijand. Want de profeet zegt: *hebt goede moed, gij zult ten laatste de duivel op zijn schouder klimmen.*⁸

Daarom mijn moeder, of gij iets gehoord hebt van mij anders dan de waarheid is, (want de duivel is listig en gaat met veel leugens om, om de vromen te bedroeven) geef het geen gehoor. Gelijk ik u ook toebetrouwde dat gij het niet doen zult. Want mijn gemoed is onveranderd. Waarover ik de levende God dank, de God van Abraham Izak en Jacob. En Zijn Naam zij lof van eeuwigheid tot eeuwigheid door Zijn enige Zoon Christus Jezus onze Zaligmaker, Die mij arm onwaardig, veracht mens, sterkt met Zijn Heilige Geest om te weerstaan aan de vijanden der waarheid die mij zoeken te beroven van mijn zaligheid. Daar zij toch geen macht toe hebben. Want de Heere is mijn Sterkte, gelijk de profeet zegt: *Hij is mijn Psalm; ik zal met vreugde water scheppen uit de Fontein des Zaligmakers.* Wederom spreekt de Heere door de profeet Jesaja: *ik ben de Heere uw God, Die uw rechterhand sterkt, Die tot u spreekt: versaat u niet, Ik help u, spreekt de Heere uw Verlosser.* Jesaja 41: 13. *Daarom wees niet vervaard, gij wormpje Jakobs, gij volkske Israels, Ik help u, spreekt de Heere.* Voor wie zouden wij vrezen? Want de Heere heeft het gesproken.

Wil nu met mij, mijn moeder een moed grijpen om als Jozua en Kaleb de grote sterke reuzen, de prinsen dezer wereld te overwinnen en niet te vrezen; en alzo het beloofde land, het Rijk der hemelen in te nemen. Voor wie zou ik vrezen, nadien wij zulke heerlijke vertroosting en hebben, *dat die zich op de Heere verlaten niet tot schande zullen komen?* Psalm 25: 3. Want de profeet zegt: *dat de Heere de vromen niet verlaten zal tot in den dood.* Ja, de Heere spreekt door de profeet Jesaja: *Kan ook een moeder haar kind vergeten dat zij zich niet ontfermt over de vrucht haars buiks? En ofschoon zij het al deed, zo wil Ik u niet vergeten. Want in deze Mijn handen heb ik u getekend, spreekt de Heere.* Jesaja 49: 15. Gedenk wederom hoe de Heere spreekt bij de profeet Maleachi en zegt: *de Heere heeft een gedenkboek voor Hem, waarin Hij getekend heeft al degenen die Hem vrezen; en Hij zal hun zielen van de dood verlossen.* Maleachi 3: 20. Wel dien, die de Heere gevreesd hebben. Want David zegt: *zalig is de man, die de Heere vreest. Die zich niet geschaamd zal hebben in de wegen des Heeren te wandelen.* Diens namen zijn in de hemel in dat boek des levens geschreven.

Dus wees met mij verblijd mijn moeder. Ik zou u nog wel wat willen schrijven, dat gij toch altijd wilt wandelen in de wegen des Heeren, daar nimmermeer af te wijken en velen tot de kennis der waarheid te brengen, maar mijn papier wordt mij te klein.

Ik bid u mijn lieve en beminde moeder, wil dit klein verstand en slecht schrijven mij ten besten aannemen, want ik schrijf u uit liefde en deel u mede van deze kleine gaven die de Heere door Zijn onuitsprekelijke genade mij, onwaardig mens gegeven heeft.

Verder, schrijf gij mij in uw troostlijke brief, of ik iets gebrek heb aangaande mijn nooddrift. Och nee, ik heb genoeg; de Heere zij gedankt. Gij schreef ook in uw brief, of ik u begeerde, ik zou het schrijven; gij zoudt komen al zoudt gij het met uw bloed betalen. Och, mijn lieve moeder, waarom zou ik dat begeren? Dat beger ik nimmermeer, want gij kunt mij niet helpen. Want mijn toevlucht is alleen tot de Heere. Die is mijn Helper, Die is het Die mij Sterkheid geeft om te overwinnen en onveranderlijk ten strijde te gaan. Daarom, mijn moeder, wil voorzichtig wandelen, want zij zijn wreed om onschuldig bloed te storten. Doch zij

⁸ Apocriefe boek Baruch 4: 23

kunnen niet meer doen dan de Heere hen toelaat. Zou ik meer daarvan schrijven mijn papier zou klein worden.

Want k denk u nog te verhalen hoe dat ik nog tweemaal bij de Papen geweest ben sedert dat ik uw brief schreef. Zodat ik in alles viermaal voor de Papen geweest ben. Maar tweemaal heb ik u weinig geschreven, zo hoop ik u nu ook een weinig te schrijven.

De derde reis heb ik gesproken met de Koordeken; maar allermeeest tegen de kettermeester, want hij wil toch Meester zijn. Hij heet Pardo. Toen spraken wij velen van het Nachtmal en daar zat een Schout, de nieuwe, en een man die Engels kon spreken. Ik hoorde Pardo spreken van het Nachtmal 't welk tegen des Heeren woord was. En mij vragende of het zo niet was, dat Christus Zijn apostelen Zijn eigen lichaam gaf en dat Zijn discipelen Zijn lichaam aten?

Ik zei: dat Hij Zijn discipelen brood gaf en dat zij aten was brood. En dat Hij Zijn discipelen wijn gaf, en dat zij dronken, was wijn en niet veranderd, zoals u zegt. Ik beduidde hem, hoe het te verstaan was, beide het brood en de wijn. Ik zou het nu wel verhalen, maar mijn papier zou mij ontbreken.

Toen spraken wij van de de Doop der kinderen. Ik zei, dat hij het mij zou bewijzen met de Schrift, dat Christus geleerd heeft de kinderen te dopen en dat het de apostelen nagekomen zijn of gedaan hebben.

Zij zeiden: Christus heeft gezegd en geleerd, *wie niet uit water en Geest herboren wordt die mag het Rijk Gods niet komen*, Johannes 3.

Ik zei: Christus sprak daar van geen waterdoop, maar Christus leert van de doop in Matthéüs 28 en Markus 16 en ik verhaalde hen de tekst.

Toen zij de man: een zot kan niet geloven; zo kan men hem niet dopen, zo is hij dan verdoemd.

Ik zei: Christus zegt niet: *gaat, leert de zotten*.

Ik vraag u, zei hij, of men een zot kan leren?

Ik antwoordde neen.

Toen vroeg hij mij, of de zot verdoemd was?

Ik zei, ik mag niemand oordelen; ik stel de zot in de handen des Heeren.

Om het kort te maken; de man vroeg mij, of ik wel in Engeland geweest had.

Ik zei: ja.

Wat is, zei hij, dat voor een volk die gedood werden?

Ik meen dat het Menno's volk was.

Hij zei: neen; het waren Puriteinen.

Ik zei: neen.

Hij zei, dat ik van dat volk was; dat ik ook een Puritein was.

Ik zei, dat ik ze niet kende; het was het eerst dat ik daar van hoorde. Ik zei, hij zou mij zeggen wat het voor een volk was en wat het voor een geloof is, dat zij hebben.

Maar hij wou mij dat niet zeggen. Ze zeiden nog meer, maar het zou te lang zijn te verhalen.

De laatste reis was de 13e juni dat ik met vier Papen tegelijk sprak, maar niet zoveel als op andere tijden. Mij werd gevraagd, of ik mij niet wilde beteren?

Ik zei: ja, van dag tot dag begeer ik van zonden af te staan.

Nee, of ik de geestelijke mannen niet wilde gehoor geven en de rooms-katholieke kerk?

Ik zei: ik dank de Heere, Die mij onderwezen heeft en mijn ogen geopend en gebracht op de rechte weg; en begeer van de Heere nog wel onderwezen te zijn.

Dus schreven zij een brief dat ze mij de heren⁹ over geven wilden, dat ik een hardnekkige ketter was en dat ik hen geen gehoor wilde geven. En zij schreven dat zijlieden hun best gedaan hadden zodat ze mij niet meer wilden spreken. Zo ben ik ontslagen van de Papen en ben aan de overheid overgeleverd en verwacht mijn sententie te horen de 22e en mijn offerande te doen de 23e juni. De Heere geve mij Sterkheid tot het einde, tot prijs des Heeren

⁹ Burgerlijke overheid, die dienst deden als strafrechters

en de zaligheid mijner ziel. De Heere geve mij de geest der vrijmoedigheid, opdat ik mijn strijd met vreugde mag voleinden.

Dus, mijn lieve moeder, blijf bij de Heere. De God van Abraham, Izak en Jakob zij bij u en beware u. *De Heere beware uw uitgang en ingang, van nu tot in der eeuwigheid.*

Mijn lieve moeder, ik groet u met een kus der liefde, want ik denk wel dat gij mij niet meer zien zult, noch ik u ook, mijn moeder. Vaarwel! De Heere zij met u! Mijn moeder, ik ga voor en zal u verwachten in het Rijk der hemelen. Daar zullen wij elkander zien in volle vreugde. Ik zeg u adieu. Nog eens, vaarwel! De Heere zij eeuwig met u; want ik weet niet of ik u nog schrijven zal. Ik groet u nog eens, mijn lieve moeder, die mij in pijn gebaard heeft.

Groet mij hartelijk mijn lieve broeder David en vermaan hem in de wegen des Heeren te wandelen, tot zaligheid van zijn ziel. Dat bid ik u, mijn moeder, gelijk ik u ook toevertrouw en twijfel daar ook niet aan.

Groet mij, mijn beminde zuster K. A met T. en W. Groet mij ook die gij wel weet; ook mijn beminde meester en G. De Heere zij met ulieden al tezamen, van nu tot in eeuwigheid. Amen.

Mijn hartgrondig lieve moeder, die ik uit grond mijner ziel bemin, ik laat u hier en ga in blijdschap en zal Christus aanschouwen, in Wie ik nu geloof en niet zie. En gij blijft hier in de benauwde wereld, daar anders niet is te verwachten als druk, lijden en vervolging, zolang als het de Heere belieft; Die u wil troosten en in alle druk en bij u zijn, eeuwig. Amen.

Geschreven door mij uw zoon Jan Bret, gevangen te Antwerpen op de Steen, om het Woord der waarheid en de belijdenis van Gods heilig Woord; verwachtende mijn sententie om levendig gebrand worden aan een staak, als het de Heere belieft, tot prijs van Zijn heilige Naam.

Nog een brief van Hans Bret geschreven aan zijn beminde moeder, de 5e juli 1576.

De onuitsprekelijke liefde, genade en vrede van God onze lieve hemelse Vader, Die een Vader is vol genade en waarheid, rijk en overvloedig van barmhartigheid en goedertierenheid, door het bitter lijden en sterven van Zijn Zoon, onze Heiland en Zaligmaker, Die ons heeft liefgehad en gewassen van al onze zonden in Zijn bloed, en van al de ongerechtigheden die wij gedaan hebben; en de kracht des Heiligen Geestes versterke u en vertrooste u in al uw druk, droefheid en smart, die gij hebt om Christus' Woord en waarheid, in uw vervolgingen en lijden, in uw droefheid die gij zoudt mogen hebben (naar dat ik versta) om mijnentwil naar het vlees; Hij versterke u in het geloof der waarheid, daarin gij nu staat; 't welk van God uit genade u is geopenbaard, opdat gij moogt overwinnen de droefheid des vleses die gij zoudt mogen hebben; zulks wens ik u, uw zoon, mijn uitverkoren moeder van ganser harte, tot zaligheid van uw ziel, opdat wij samen mogen vergaderen, en die blijde en vrolijke stem van de enige Zone Gods met allen die tot het einde toe volstandig gebleven hebben in het geloof der waarheid, mogen horen: *komt, gij gezegenden, bezit dat Rijk Mijns Vaders, dat voor u bereid is van den beginne der wereld aan.* Amen.

Mijn hartgrondig en lieve moeder, die ik van harte bemin, ik gebied mij van ganser harte aan u en laat ulieden weten, mijn uitverkoren moeder, hoe dat ik niet gemeend had dat ik u nog deze brief geschreven zou hebben. Maar nadien het de goede God alzo belieft heeft, mij nog in dit leven te behouden tot deze ure toe, zo kan ik niet nalaten, mijn allerliefste moeder, deze mijn afscheidbrief aan u te schrijven, alsof het de laatste was van mijn leven; en zeg u, mijn lieve moeder: adieu!

Want nadat ik hoor, zo zou de tijd mijner verlossing nabij zijn. Doch ik weet alsnu tot deze ure niet wanneer, dan gelijk ik hoor, dat het morgen zou wezen, dat ik mijn sententie zou horen. Niet dat ik hoor van mij alleen, maar van sommigen waarvan ik denk, dat ik een ben;

zo het de Heere belooft. Wij hebben zulks wel dikmaals gehoord, maar of zij het doen om ons vervaard te maken dat weet ik niet. Ik heb nooit gehoord van de lieden hier in huis, maar van een dochter die hier gevangen zit van M. volk.¹⁰ Die heeft het mij gezegd. Is het des Heeren wil, dan zal het geschieden. Ik ben daar wel in tevreden. De Heere zij gedankt, die mij arm, zwak mens, hier in deze mijn banden sterkt door Zijn Heilige Geest om te weerstaan alles wat mij of schadelijk aan mijn ziel wezen. Want het is de dag daar ik wel naar verlangd heb. De Heere geve mij sterkheid tot het einde toe, dat ik mijn strijd met vreugde mag voleinden en de victorie behouden, tot lof, prijs en eer van des Heeren heilige Naam. Amen.

Nadien, mijn lieve moeder, het de goede God alzo liefd heeft, mij uw zoon waardig te achten om voor Zijn naam te lijden, om dat getal der vromen te helpen vervullen die leven onder het Altaar en rusten totdat het getal van hun broederen vervuld is, die ook alzo gedood moeten worden als zij, Openbaring 6: 9. Zo wil u nu, mijn lieve moeder hier in troosten en niet droevig zijn om mijnentwil; dat bid ik u. Want, lieve moeder, de Heere heeft mij tot een betere plaats geroepen dan in deze boze, erge wereld te blijven. Al is het voor het vlees zwaar, ik wil dat niets achtten bij de blijdschap die ik met al de vromen Gods genieten zal. Want ik zeg met Paulus: *ik acht dat het lijden van deze tijd niet te vergelijken is bij de heerlijkheid die aan ons zal geopenbaard worden.*

Och, mijn liefste moeder, wie zou naar de heerlijkheid niet verlangen? Wie zou daar niet naar haken en met Paulus spreken: *ik zucht en verlang uit dit vlees te zijn? Want ik verwacht een andere woning die niet met handen gemaakt is, maar eeuwig in de hemel.* Dan zullen wij, gelijk Johannes zegt, Hem zien, in Welke wij nu geloven maar niet zien. Dan zullen wij Hem met onze ogen aanschouwen, Die klaarder blinkt dan de zon. Wie zou nu dit lijden achten of deze pijn die men het vlees mag aandoen? En toch niet zonder de toelating des Heeren. Want als zij alles gedaan hebben dat zij kunnen, naar de woorden van Christus, zo kunnen zij maar het lichaam doden maar aan de ziel hebben zij geen macht. Want wij lezen in het boek der wijsheid, dat de zielen der rechtvaardigen in de handen des Heeren zijn.

Wie zou deze tijdelijke pijn aanzien, die de mensen aan het lichaam ons zouden mogen doen, daar zulke blijdschap er voor beloofd is? Voor een weinig pijn een grote onuitsprekelijke vreugde; voor een kleine tijdelijk leven, een eeuwig leven; want Christus spreekt: *zo wie zijn leven verliest om Mijnentwil, die zal het namaals weder vinden.*

Aanzie eens, mijn lieve moeder, hoe velen hun leven gelaten hebben om Christus' woord en waarheid. En aanmerkt eens wat des mensenleven is, dat zo haast vergaan is. Het is gelijk Jacobus zegt, *maar bij een opgaande damp te vergelijken.* Want als de damp verdwijnt en weggaat dan ziet men die niet meer, 't hetwelk snellijk geschiedt. Ja, het is te vergelijken bij een bobbel op het water, die zo haast vergaat. Waarom zou men nu dit tijdelijke leven veel achten? Het is niet te vergelijken bij het eeuwige leven.

Zou u lieve moeder, nu bedroefd zijn om onze smart die men mij aan het lichaam zou mogen doen, dat toch om het geloof en belijdenis van Gods heilig Woord en waarheid is? O nee, mijn moeder, laat zulke droefheid u niet bevangen. Maar ik bid u, mijn hartgrondig lieve moeder, wees getroost, ik hoop met de hulp des Heeren dat uw droefheid in blijdschap veranderen zal. Och, mijn beminde moeder, laat het met u gaan, gelijk het ging met Abraham, die maar één enige zoon had, hem van God in zijn ouderdom gegeven. Zie hoe dat God deze vrome man beproefde, toen Hij hem beval dat hij zijn enige zoon Izak Hem zou gaan offeren. Wij lezen niet dat hij bedroefd was, om dat bevels wil, noch ook als hem zijn zoon vroeg: *mijn vader, hier is hout, maar waar is de offerande?* Abram sprak tot zijn zoon met een vaderlijke stem, betrouwende op de almachtige God: *de Heere zal het voorzien.* Zo is Abram dat gebod Gods nagevolgd en deed zijn enige, beminde zoon Izak op het hout neerknielen en trok het zwaard uit de schede en heeft het opgeheven om zijn zoon het hoofd af te slaan en te offeren. Maar de

¹⁰ Misschien is het de dochter van Hans (Jan) de Ruyter; of één van de (jonge) vrouwen die met Hans Bret gevangen waren en 18 januari 1577 verbrand werden. Met M. volk wordt ongetwijfeld Menno's volk bedoeld.

engel zeide tot hem, *dat hij het zwaard in de schede zou steken en het kind niet beschadigen.* In al deze tijd kunnen wij niet lezen, dat deze vrome man tot de laatste ure toe bedroefd is geweest, of verschrikt om dat gebod Gods na te komen.

Mijn lieve moeder, waarom wilt ge nu bedroefd zijn? De Heere beproeft u nog in zodanige wijze niet, dat gij uw zoon zou doden, maar hij laat het geschieden van het geslacht van Kaïn, die altijd dorsten naar het bloed van de vrome Abel, die de Heere behagen. Mijn moeder, betrouw ook den Heere, gelijk de vrome man Abraham zegt: *de Heere zal het voorzien.* Al wordt uw oudste zoon die gij nu hebt geofferd, de Heere kan wel een andere verwekken zo het Hem belijft. Zo wil nu daarin tevreden zijn. Het gaat met mij niet anders dan het gedaan heeft met alle vromen die God ooit behaagd hebben, van het begin van de wereld aan tot nog toe.

Aanmerkt hoe het toegegaan is met de profeet Jeremia, die veel droefheid verdroeg omdat hij naar het bevel des Heeren de steden bestrafte vanwege hun zonden. Hij werd gevangen, in een moeras gesmeten, ja vele droefheid overviel hem, gelijk de Schrift genoeg daarvan getuigt. Ja, dat hij voornam niet meer in de Naam van God te prediken. Zie, zulke droefheid was de man Gods onderworpen, die toch daartoe van God verkoren was in zijns moeders lichaam om Zijn heilige wil te prediken.

Zie wederom Johannes, die in zijns moeders lichaam geheiligd was, die toch voor al het volk bekend was een profeet te zijn, heeft Herodes om een hoers wil zijn hoofd in de gevangenis laten afhouden. Die toch was naar Christus' woorden, de grote profeet die van 's moeders lichaam geboren was. Zie, mijn lieve moeder, zo is het toegegaan met degenen die zo waardig voor de Heere wandelden. Hebben zij die gedood, wat zullen zij ons dan toch doen?

Aanmerkt dat zij niet ontzagen te doden Christus Jezus die de enige Zoon van God is en de Zoon des mensen. Die naar het getuigenis van de Schrift is waarachtig God en Mens; Gods Zoon en des mensen Zoon. Want Hij noemt Zichzelf op veel plaatsen des Mensenzoon en wordt bekend en is de waarachtige levendige Zoon van God, Die ons heeft verlost van het geweld des satans, van de eeuwige dood en verdoemenis en heeft onze ogen geopend toen wij dood waren in onze zonden en ongerechtigheden, en Hij heeft ons gebracht tot het wonderbaar licht. Hij heeft ons geopenbaard Zijn woord en waarheid, dat evangelie hetwelk is gelijk Paulus zegt, *een kracht Gods, die werkt tot de zaligheid in al degenen die daaraan geloven.* Nadien nu ons de goede God door Zijn onuitsprekelijke genade en goedheid Zijn Woord en waarheid geopenbaard heeft, waardoor onze duistere ogen geopend zijn; en heeft ons gegeven in Hem te geloven, waardoor wij zouden mogen eeuwig leven. Dewelke is Christus Jezus, Die dat geslacht der slangen veel pijnen en tormenten aangedaan hebben, gelijk de vier evangelisten daar overvloedig van getuigen. Hoe dat ze Hem gezeseld hebben, bespot, geslagen, en zeer deerlijk mismakt hebben en een kroon van doornen op Zijn hoofd gezet hebben. Hij heeft Zijn kruis zelf moeten dragen daar zij Hem aan genageld hebben. Zij hebben Hem gelaafd met edik en gal; zij hebben met een lans in Zijn zijde gestoken waaruit water en bloed kwam. Och, hoe deerlijk hebben ze Hem behandeld! Al degenen die voorbijging gingen sperden de mond op en spotten met Hem. Zodat Hij was de verachtste op aarde. Hij was gelijk de profeet David zegt en profeteert: *Ik ben een worm en geen mens; ik ben de verachtste onder alle mensen; zij sperren de mond op naar Mij; en zij werpen het lot over Mijn klederen.*

Och lieve moeder, hoe bitter is het te schrijven over dat lijden van het onbevleete Lam Gods, dat zoveel lijden en smart onderworpen was. En wie zou Zijn lijden kunnen beschrijven dat Hij geleden heeft om onzentwil? Zouden wij dan niet een weinig lijden om Zijntwil, daar Hij het zo heerlijk weder belonen zal, aan allen die lijden om Zijntwil. Want Hij zegt: *zalig zijn zij, die lijden om der gerechtigheid.* En wederom: *zalig zijn zij, die versmaadheid lijden om Mijns Naams wil, want hun loon is groot in de hemelen.* Nu kunt gij merken hoe dat de Heere niet onbeloond wil laten, allen die om Zijn Woord en waarheid lijden; wie in het lijden

tot het einde toe volstandig blijft bij Zijn evangelie en niet wijkt van Zijn Woord en waarheid, dat Hij met Zijn mond gesproken heeft. Die niet afwijken van de enge weg, die leidt tot het eeuwige leven. Die zich niet geschaamd zal hebben om de waarheid te belijden voor dit overspelig geslacht. Die niet gevreesd hebben zij die het lichaam doden, maar veelmeer gevreesd hebben Hem, Die ziel en lichaam kan werpen in de hel, in de eeuwige duisternis en pijn, daar altijd gekrijt der tanden en huiling zal zijn. Daar de vlam niet zal uitgaan, daar de rook zal opgaan van eeuwigheid tot eeuwigheid. Daar de worm nimmermeer zal sterven.

Die niet van dat slag zijn, gelijk Petrus zegt, *als een hond die wederom opslokt dat hij eens uitgespogen heeft*; die nu de zeug slachten die, *als zij eens gewassen en gezuiverd is, zichzelf wederom in de slijk gaan wentelen*. Die niet het licht voor de duisternis aanzien en de duisternis voor het licht. Die de waarheid niet aanzien als leugen en de leugen voor de waarheid houden. Die denken met Eleazar te volharden en niet veinzen. Die de waarheid niet verwerpen, daar zij toch wel weten dat het de waarheid is. Die de duivelse leer der Papisten geen gehoor geven. Die niet volgen de priesters van Izébel, die dorsten naar het bloed der vromen, die God liefhebben en dienen; en beminnen van ganser hart en van ganser ziel. Die Christus' voetstappen zoeken na te volgen, naar Zijn wil te leven en te wandelen; die Hem zoeken te behagen en niet de mensen. Want Jacobus zegt: die Gods vriend wil wezen, moet der wereld vijand zijn. Degenen die de enge weg zoeken te betreden en te wandelen, die de ongerechtigheid begeert te verlaten en de gerechtigheid na te komen, de raad des vleses verlaat en volgt de raad des Geestes. Die dit aardse goed verlaat en zoekt naar het hemelse, die dit tijdelijke als niets acht maar zoekt naar het eeuwige onvergankelijke. Die niet ziet op dit zienlijke maar hoopt op het Onzienlijke. Die niet op dit leven acht, maar zoekt te verkrijgen het eeuwige leven. Die nu zijn behagen niet heeft in deze tijdelijke vreugde en geneugten, maar in de eeuwige vreugde en blijdschap.

Deze, die alzo zijn, is beloofd en toegezegd te beërven altoos en eeuwig, het beloofde land; het eeuwige leven. Daar zullen zij gekroond worden met grote heerlijkheid. *Zij zullen opspringen*, zoals Maleachi zegt, *gelijk de jonge mestkalveren*. Hun zal gegeven worden palmtakken in hun handen. *Zij zullen zingen*, gelijk Johannes zegt, *het nieuwe lied voor de troon Gods*. Zij zullen bekleed worden met witte zijde. Zij zullen blinken gelijk de zon. Zij zullen eeuwig in vreugde zijn. Zulke vreugde gelijk Paulus zegt, *die nooit oren hebben gehoord, nooit ogen hebben gezien, nog geen mensenhart heeft kunnen bedenken*, de vreugde die de vromen zullen genieten die tot het einde toe volstandig blijven. Wie zou nu wijken om enige smaad of verachting? Wie zou nu wijken om enige vervolging of druk, of een tijdelijk leven?

Och, het is beter vlees en bloed aan een staak te laten dan zich te laten beroven van de eeuwige zaligheid zijner ziel en van Zijns Vaders erfdeel, dat wij door Christus verkrijgen. Daarom zegt Paulus: *wie kan ons scheiden van de liefde Gods, die daar is in Christus Jezus; droefenis, of benauwdheid, of vervolging, of honger, of naaktheid?* Wij mogen met de Apostel zeggen: *wij zijn verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engel, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, noch hoogte, noch diepte, noch enig ander schepsel, ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods*.

Laat ons dan niet vrezen, mijn allerliefste, nu er niets is dat ons scheiden kan van God; hij die Hem van harte liefheeft. Want Johannes zegt: *daar de liefde is, daar is geen vrees; want de liefde drijft de vreeze uit*. Dit kan hij ook merken bij de woorden van Paulus, als hij zegt: *Al had ik het geloof dat ik bergen kon verzetten, ja al gaf ik al mijn goed den armen en liet mijn lichaam verbranden, had ik de liefde niet, het zou mij niet tot nut zijn*. Dus, er moet een brandende liefde zijn tot Christus. Onze lampen, met de wijze maagden, moeten wij laten branden en alzo onze Bruidegom verblijden. Dat is: wij moeten ontstoken zijn met een brandende liefde en alzo Christus Jezus onze Bruidegom verbeiden totdat Hij komt. Zie, hieraan zal men bekennen wie Christus liefheeft. Want Hij zegt: *zo wie Mij liefheeft, die houdt*

Mijn geboden; en bij die zal de Vader komen en wij zullen een woning in Hem maken. Zonder Christus lief te hebben en Zijn geboden te houden, kan men niet Zijn leven ingaan. Want Hij zelf zegt: *wilt gij ten leven ingaan; zo houdt Mijn geboden.* En wat is Zijn gebod, dan Hem lief te hebben? En wie Hem liefheeft, die zal niet van Hem wijken om enige pijn die aan het vlees zou mogen geschieden. Gelijk ik tevoren verhaald heb van de woorden van Paulus, die hij geschreven heeft tot de Romeinen: *maar wie Christus niet liefheeft, daar is een ijdel geloof; dat God niet kan behagen.* Want Paulus zegt: *dat is een oprecht geloof, dat door de liefde is werkende.* Dat is, door de liefde die men tot God heeft om te onderhouden Zijn gebod en bevel. Daarom zegt de heilige Jacobus: *dat het geloof zonder de werken dood is.* En dat kan men wel bemerken. Daar een oprecht geloof is daar zullen ook goede vruchten voortkomen. Want een goede boom zal goede vruchten voortbrengen maar van een kwade boom zullen kwade vruchten spruiten. Want een goede boom kan geen kwade vrucht brengen; noch een kwade boom kan geen goede vruchten voortbrengen. Alzo is het ook met de mens. Die een oprecht geloof heeft, zal goede vruchten voortbrengen die de Heere behagen. Maar waar een geloof is, dat niet oprecht is, daar zult gij geen goede vruchten bespeuren, maar alle kwaad. Want Jacobus zegt: *dat de duivel ook gelooft en beeft.* Nu mag men aanmerken hoeveel er zijn, die ook een ijdel geloof hebben, die zich nochtans beroemen dat ze oprecht geloven. Ja, ook deze Papisten, zij kunnen wel zeggen, ik geloof in Christus Jezus dat Hij gestorven is, gekruist is etc., maar zij benemen Hem Zijn eer. Om het kort te maken, zij kennen Hem niet; zij hebben een ongelooft. Zij volgen Hem niet in hetgeen Hij gebiedt. Zij doen naar de lusten van hun vader de duivel, zegt Christus, want hij is een leugenaar en een bedrieger van den beginne aan.

Och, hoe deerlijk is het, dat enige zulke leugenaars en bedriegers gehoor geven en bekennen de duivelse leer te wezen, [doch het is¹¹] Christus' leer, Woord en waarheid. Daar nochtans God door de profeet zegt: *vervloekt is hij, Die de afgoden maakt en eert.* Och, wat maken die ze ook, die zeggen dat het waarachtig lichaam van Christus in het huiske is, daar zij langs de straten meelopen met hun bellen, toortsen en lantaarnen. Och, welke afgrijselijkheid is zulks te kennen voor de waarheid; daar het toch maar brood en wijn is.

Hier zijnde, mijn moeder, zo zing ik soms een geestelijk liedekje. Maar al wordt het mij verboden, ik wil het daarom niet laten, zolang als ze mijn tong loslaten. Ja, zing ik, of enigen van Menno's volk, dan zingen de knechten een lelijk liedekje, omdat men de goede niet horen zou.

Och, ik ben zo blij dat mijn allerliefste broeder in de Heere, die ik op aarde heb, mij arme gevangene, zo gedachtig was met een liefelijke brief van zijn eigen hand. Het verheugde mij inwendig in mijn ziel zozeer, dat ik het u niet kan schrijven. Ik bid u, dank hem hartelijk en bid en dat hij nog eens schrijft. Én gij, want mij dunkt dat ik hier nog wel acht dagen zal zijn. Maar als ik u deze brief begon te schrijven meende ik niet, dat ik daar nog zoveel aan zou geschreven hebben. Want ik dacht dat ik mijn sententie nu al zou gehoord hebben. Maar aangezien dat het den Heere alzo liefd heeft, dat ik hier nog in deze gevangenis zou blijven, zo hoop ik de tijd (naar de raad van Paulus) met geduldigheid te verbeiden, totdat het de Heere believen zal. En alzo naar de woorden van Christus, *mijn ziel in lijdzaamheid te bezitten.* Ik geef mijzelf over in de handen des Heeren dat het met mij geschiede naar Zijn Goddelijke wil, tot lof, prijs en eer van Zijn heilige Naam en tot zaligheid van mijn ziel, van nu aan tot in der eeuwigheid.

Nu dan, mijn lieve moeder, ik zeg u nog eens Adieu. Adieu mijn uitverkoren moeder. Adieu mijn waarde moeder, die mij in pijn en weedom gebaard hebt. Ik bid u, mijn lieve moeder, wees in de werken des Heeren tevreden; wees om mijnentwil niet bedroefd, maar wees wel getroost, naardien het onze God alzo met mij voorzien heeft mij van u te scheiden,

¹¹ Ingevoegd door Red.

alzo dat gij mij in het vlees niet meer zien zult. Wees daarin tevreden, want mij mag niets overkomen zonder de toelating des Heeren. Want de Heere is mijn Bewaarder, mijn Beschutter en mijn Beschermmer. Want de profeet David zegt: *dat de Engel des Heeren Zich legerd rondom degenen die Hem vrezen*, Psalm 34: 8. Denk niet dat er iemand is die mij kan beschadigen. Want Christus zegt: *de haren onzes hoofds zijn allen geteld; er valt niet een vogeltje van de boom zonder Zijn wil; hoeveel te meer zijn wij waardiger dan de vogelkens?* Daarom al gaat het met mij aldus, dat ik in de gevangenis geworpen ben om Christus' Woord en waarheid, om er Zijn Naam te belijden voor deze wrede mensen; - en verachting en versmaadheid te lijden, vol verdriet; ja ten laatsten gedood te worden door hen, - wil u daarin verblijden naar de woorden van Christus als Hij zegt: *verblijdt u als u de mensen versmaden en veel kwaad van u zeggen om Mijnentwege, al is het dat zij daarmee liegen.*

Gedenk wat Petrus zegt: *laat het u niet vreemd denken, alsof u wat nieuws geschiedt.* Waarom toch? Omdat het met alle kinderen Gods alzo toegegaan heeft, die God ooit behaagd hebben. 1 Petrus 4: 13. Want Christus zegt: *in de wereld zult gij druk hebben, maar wees getroost, Ik heb de wereld overwonnen.* Johannes 16: 35. Zo behoeft het ons, naar de woorden van Petrus, niet vreemd te dunken, want de Schrift getuigt genoegzaam zulks overal. Daarom zegt ook Paulus: *ons is niet alleen gegeven in Christus te geloven, maar ook om Zijn Naam te lijden, Filippensen 1: 29.* Aanmerkt wat de profeet David zegt: *die vroom zijn van gemoed moeten veel lijden*, Psalm 34: 20.

Zie Christus Zelf, de Hertog des geloofs heeft moeten lijden en alzo tot Zijn heerlijkheid ingaan. Hebben zij dan de Vader van het huisgezin Beëlzebul geheten, wat zullen zij dan Zijn knechten doen? En hebben zij de Erfgenaam uitgestoten en gedood, wat zullen zij dan doen degenen die gezonden zijn? Daarom klaagt de Heere over Jeruzalem en zegt: *o Jeruzalem, Jeruzalem, gij die stenigt de profeten en doodt die tot hun gezonden worden, hoe dikmaals heb Ik uw kinderen willen vergaderen, gelijk een hen haar kiekens onder haar vleugelen vergadert, maar gij hebt niet gewild*, Mattheüs 23: 26. Zie, hoe zij altijd gedood hebben die Godzalig waren; en nog doen zullen. Want Christus zegt tot Zijn discipelen: *gij zult worden in de ban gedaan en degene die u doodt zal menen Gode een offerande daaraan te doen.* Die nu een goed en getrouw discipel van Christus wil wezen en zijn Heere in getrouwheid wil dienen, die moet gewillig verdragen alles dat hem opgelegd wordt om des Heeren wil. Want Paulus zegt: *Allen die Godzalig willen leven in Christus Jezus, Die moeten vervolging lijden.* 2 Timotheüs 3: 13. En wederom, *door veel druk en lijden moeten wij het rijk der hemelen ingaan.* Handelingen 14: 22. Nadien dan het rijk der hemelen moet ingenomen worden door veel lijden en verdriet, zo laat ons dan met Paulus ons verblijden in het lijden dat wij om de Naam van Christus lijden. Want wij zien hoe dat Petrus en Johannes, als zij van de Raad kwamen verblijd waren om Christus' wil versmaadheid te lijden en gezeseld te worden.

Alzo mijn lieve moeder, wees ook met mij verblijd en dankt de goede God dat hij een arm, zwak, onwaardig mens alzo bekwaam acht om voor Zijn Woord en waarheid te lijden. Looft en prijst de Heere voor Zijn genade. Zingt Hem lof voor Zijn weldaden. Zeg met mij: dank hebbe de God van Abraham, de God van Izak en de God van Jacob voor Zijn onuitsprekelijke barmhartigheden en goedheid die Hij aan ons arme mensen heeft bewezen. Zeg met David: *waar is een God gelijk aan onze God? Dezelve zij prijs en lof van eeuwigheid tot eeuwigheid, amen.*

Ik zeg Adieu mijn allerliefste moeder, Adieu of ik u niet meer schreef en of dit de laatste brief was. Zo zeg ik u Adieu mijn beminde moeder en neem mijn afscheid van u of het de laatste reis was. Mijn moeder die ik liefheb Adieu, want ik verlaat u om des Heeren wil en hoop mijn leven ook te laten om Zijnentwil. Want de Heere heeft mij een ander leven toegezegd, dat eeuwig wezen zal, dat nimmermeer vergaan zal. Niet gelijk dit leven dat toch moet vergaan. Want dit leven, of deze tijdelijke genoegens van de wereld, is niet te

vergelijken bij de blijdschap die de vromen beloofd is, die tot het einde toe volstandig blijven. *Waar één dag, gelijk David zegt, beter is dan duizend hier in blijdschap en vreugde.*

Ik hoop met de hulp des Heeren de eeuwige blijdschap haast te genieten. Dan zal ik van alle zuchten, wenen en droefheid ontslapen zijn. Dan zal ik geen dorst nog honger meer hebben. Dan zal ik geen koude noch hitte meer gevoelen. Dan zal ik van alles ontslagen zijn en met het Lam eeuwig triomferen. Wees nu niet droevig, en ween niet, en zucht niet, al ga ik voor. Wij zullen weder bij elkander vergaderen. Wees nu getroost, mijn uitverkoren moeder. De Heere vertrooste u met Zijn Heilige Geest in al uw druk en droefheid.

Ik mocht meer bedroefd zijn dan gij, om uwentwil, want ik laat u hier in deze boze wereld, daar gij alle droefheid, druk en lijden onderworpen zijt, en ik scheid uit druk in blijdschap, uit dit leven in het eeuwig leven. Maar wij behoren niet bedroefd te zijn, maar tevreden in de werken des Heeren. Want Paulus zegt: *alle ding dient de gelovigen ten beste*, Romeinen 8: 28. Daarom gedenk het gebed dat wij bidden: *Heere, Uw wil geschiede op aarde, als in de hemel.* Laat ons nu toezien dat wij niet willen tégen de wil des Heeren, maar in alles geduldig en lijdzaam wezen opdat in ons vervuld worde de spreuk in de Openbaring van Johannes geschreven: *hier is de lijdzaamheid der heiligen*, Openbaring 14: 12. Wees dan, lieve moeder, in alles geduldig wat u nu overkomen is en wat u nog mocht overkomen.

Oorlof mijn hartgrondig lieve moeder. En ik bid u, als gij uw gebed tot God begint, wees mij arm zwak mens, uw zoon, hier gevangen om het getuigenis des enigens Zoons Gods, gedachtig; gelijk ik hoop dat gij zijt. En ik twijfel daar niet aan. Want Jacobus zegt, *dat het gebed der rechtvaardigen veel vermag*. Want hij brengt een exempel bij en zegt, *dat Elias was een mens gelijk wij en hij bad dat het niet regenen zou, en het geschiedde alzo. En andermaal bad hij, dat het regenen zou; en het geschiedde*. Jacobus 5: 16. Dat verhaalt de heilige Jacobus om te bewijzen hoe krachtig het gebed der gelovigen is.

Christus zegt ook: *al wat gij in uw gebed begeert, hebt gij geloof en twijfelt gij niet, het zal u geschieden*. De Schrift getuigt overvloedig hoe dat het gebed der vromen door de wolken dringt, alzo dat ze van de Heere verhoord worden.

Hiermee neem ik mijn oorlof van u, lieve moeder, of het de laatste reis was; en beveel u de God van Abraham, Izak en Jakob. De God des troostes vertroostte u; de sterke God versterke uw geloof om te weerstaan alle vurige pijlen van de boze vijand. De Heere beware uw uitgang en ingang altijd en eeuwig, amen.

Adieu mijn allerliefste moeder. Adieu in dit wezen, totdat wij elkander zien in het eeuwige leven bij Christus ons enig Hoofd en Bruidegom. Amen.

Groet mij mijn allerliefste broeder in den Heere Christus Jezus die ik op aarde heb. Groet hem hartelijk zeer en ook mijn uitverkoren lieve moeder is hij bij u daar gij zijt.

Mijn beminde B. D. B. Groet mij hem als gij aan hem schrijft.

Mijn moeder, houd mij deze mijn slechte brief ten beste, want ik heb het uit Iefde gedaan, naar mijn klein verstand, dat de Heere mij onwaardig mens uit genade heeft gegeven. De Heere zij met ons allen. Amen.

Bij mij, uw zoon, die gij wel kent, Hans Bret. Als nu gevangen en besloten op de Steen in Antwerpen, de 7e juli anno 1576; om het evangelie en om de belijdenis van de enige Zoon Gods, Christus Jezus onze Zaligmaker, Die de wereld niet kent, maar loochent.

Nog een brief van Hans Bret, geschreven uit een duistere put daar men hem ingeworpen had; en gezonden aan een van de zusters in het geloof, op een zondag in augustus, 1576.

Genade en vrede van God onze lieve hemelse Vader, vol genade en waarheid, rijk van barmhartigheid en goedertierenheid, door het bitter lijden en sterven Zijns enigen Zoons, Christus Jezus, Die ons heeft liefgehad en gewassen in Zijn bloed van al onze zonden en ongerechtigheden die wij gedaan hebben; de kracht des Heiligen Geestes tot een versterking in het geloof der waarheid, 't welk u de Heere door Zijn onuitsprekelijke genade en barmhartigheid geopenbaard heeft, zij u toegewenst van mij, uw zwakke broeder, van ganser harte, tot de zaligheid uwer ziel. Amen.

Hartgrondig lieve zuster in Christus Jezus, die ik van harte bemin. Ik kan niet nalaten u dit klein briefje te schrijven, hier in deze put daar ik ingeworpen ben zonder enig licht dan het licht der kaarsen.

Zo zeg ik u hiermee Adieu alsof ik u niet meer schreef, hetwelk onze lieve hemelse Vader bekend is.

En verder laat ik u weten, mijn beminde vriendin, dat ik het verbond dat ik met mijn God gemaakt heb, begeer met Zijn Goddelijke hulp te houden, verwachtende onze Bruidegom Christus Jezus in Zijn toekomst. Opdat wanneer Hij komt, ik met Hem ter bruiloft mag ingaan en eeuwig in blijdschap wezen. Och, lieve zuster ik kan onze God niet genoeg loven nog danken voor Zijn onuitsprekelijke barmhartigheid dat Hij mij bijstaat en sterkheid geeft hier in deze kuil of put daar ik in geworpen ben om het Woord der waarheid.

Lieve zuster, wil toch mij, arme gevangene in uw gebeden tot God gedachtig zijn, gelijk ik hoop dat gij ook doet, dat het Hem mocht gelieven mij haast uit dit vlees te verlossen. Opdat ik mijn offerande mocht doen tot prijs Zijns heiligen Naams en tot zaligheid mijner ziel, opdat deze vijanden in hun voornemen mogen beschaamd worden, die menen mij te beroven van mijn erfdeel, door deze put daar zij mij nu in geworpen hebben. Maar de Heere zij gedankt, Die mij in nood bijstaat en alleen mijn Helper is waar ik mijn toevlucht toe neem. Want Paulus zegt: *Hij is getrouw en waarachtig, Die ons niet meer opleggen zal dan wij verdragen kunnen.* 1 Korinthe 10: 15.

Dus lieve zuster, wees uw arme zwakke broeder gedachtig, altijd tot de Heere. Want het gebed der rechtvaardigen vermag veel. En och geliefde zuster, deze wrede wolven hebben mij genomen al mijn brieven die gijlieden mij gezonden hebt, pennen, inkt en papier, altemaal; en ook eens en andermaal dat ik nog zelf geschreven had. Ook twee brieven, één die ik aan mijn allerliefste broeder H. geschreven had en nog een die bijkans geschreven was aan mijn broeder Willem; en nog eens en andermaal. Maar ik hoop niet dat daar enige zwaarigheid door komen kan.

Ons schrijven is uitgekomen door één die bij mij zat. Zou ik het u allemaal schrijven, het papier zou mij te klein worden. Dit papier heb ik zeker weder gekregen van de man die bij mij gezet was in deze put. Zo heb ik nu hier gezeten 10 dagen. En hoe lang nog, dat is onze lieve Heere bekend. Als ik hier gezet werd, was het op een vrijdag 's nachts, na mijn onthoud de 27 of de 28e juli.

Nu dan mijn lieve zuster, houdt u altijd bij de waarheid hetwelk is Christus. Vrees niet voor deze wolven want onze God staat ons altijd bij naar Zijn beloften in alle nood.

Ik zeg u hartelijk adieu. Adieu mijn lieve zuster. Groet mij mijn moederke hartelijk zeer en al mijn zusters, onze broeder Hans, en mijn lieve meester en ook al de vrienden zeer.

Ik bid u, laat mijn moeder niet weten dat ze mij in deze Lazarus-put geworpen hebben. De Heere zij met u en beware u in Zijn wegen, altijd en eeuwig. Amen.

Geschreven bij mij, uw zwakke broeder Hans Bret, bij het licht van een kaars, in een put die genoemd is Lazarus-put waar ik besloten ben, om het Woord der waarheid. De Heere weet mijn verlossing.

**Nog een brief van Hans Bret geschreven aan Hans C.
een van de broeders in de gemeente.¹²**

De grote onuitsprekelijke genade en vrede van God onze hemelse Vader, Die een Vader is vol genade en waarheid, een God van troost en van vrede, rijk en overvloedig in Zijn barmhartigheid en onuitsprekelijk in Zijn genade en goedheid die Hij aan ons heeft bewezen door Zijn eniggeboren Zoon Christus Jezus, onze Verlosser en Zaligmaker; de Die ons heeft verlost van het geweld des satans, wiens slaven en dienstknechten wij waren, door onze zonden en ongerechtigheden; maar Hij heeft ons liefgehad, zegt de heilige Johannes, en heeft ons gereinigd en gewassen in Zijn bloed van al onze zonden en ongerechtigheden daar mee wij belast en beladen waren en heeft ons gemaakt tot koningen en priesters voor God Zijn Vader (Openbaring 1: 6); de onoverwinnelijke kracht van de Heilige Geest versterke uw inwendige mens opdat gij moogt opwassen en toenemen in het geloof der waarheid, 't welk u de goede God door Zijn onuitsprekelijke genade en barmhartigheid geopenbaard heeft; opdat gij met Jozua en Caleb en allen vromen Gods het beloofde Land mocht innemen, namelijk het eeuwige leven; dat is de gehele wens mijns harten aan u, mijn broeder in Christus Jezus, tot de zaligheid uwer ziel. Amen.

Mijn beminde broeder in Christus Jezus, geheiligd en gereinigd en van God uitverkoren, ik groet u met deze mijn brief die ik aan u schrijf, hier in deze mijn banden, uit christelijke liefde opdat gij zoudt weten hoe het met mij is. Waarvoor ik de goede God niet genoeg kan loven en danken, Die mij onwaardige in al mijn aanvechtingen bijgestaan heeft, also dat ik met de profeet David mag zeggen: *waar is er een God gelijk onze God; die nimmermeer verlaat die op Hen vertrouwt*. Want die op den Heere vertrouwt zal niet tot schande komen. Want de profeet zegt: *wie op de Heere vertrouwt, die zal niet vallen, maar staande blijven, gelijk de berg Sion*. Psalm 125: 1. Alzo, lieve broeder, op de Heere alleen mijn betrouwen. Op Wie toch alle vromen vertrouwt hebben van den beginne der wereld en zij zijn ook niet tot schande gekomen. Maar in alle druk en benauwdheid is de Heere hun Helper geweest en heeft hen naar Zijn beloften bijgestaan en bewaard in water en in vuur, gelijk wij vele voorbeelden in de Schrift daarvan hebben tot onze lering.

Als wij zien hoe God de kinderen Israëls door de Rode Zee droogvoets leidde en verlostte hen van de hand van die wrede Farao die hen vervolgde; en als hij verzocht óók door de zee te gaan vergingen zij allen tezamen. Daaraan moogt gij merken hoe de Heere verlost degenen die op Hen vertrouwt. Wederom moogt gij aanmerken de heilige, vrome Daniël, die lag in de kuil der leeuwen zonder enige spijze. Zie de Heere heeft hem niet verlaten maar gespijzigd door de profeet. (De profeet Abacuc, volgens de Historie van de draak, vers 16).

Alzo lieve broeder, de Heere spijst al degenen die op Hem vast betrouwen met een geestelijke spijs, namelijk met Zijn heilig Woord 't welk Hij ons heeft gegeven tot een spijs onzer ziel. Want Christus spreekt klaar: *hoe dat de mens niet alleen leeft van het brood, maar van elk*

¹² De brief van Hans Bret aan Hans C. betreft Hans de Ries, bijgenaamd Hans Cassier. Hans de Ries trouwde dus na de dood van Hans Bret met zijn moeder.

Woord dat uit de mond des Heeren komt. Mattheüs 4: 4. Want gelijk de mens gevoed en onderhouden wordt door brood, alzo wordt de innerlijke mens gespijsd en gevoed door het Woord des Heeren. Want gelijk een mens, wanneer hem onthouden wordt zijn nooddruft waardoor hij zich onderhoudt, dan vergaat hij. Alzo ook lieve, wanneer de innerlijke mens, namelijk de ziel, haar spijs onthouden wordt, te weten het Woord Gods, waardoor zij gevoed en onderhouden wordt, dan vergaat ze. Daarom is het nodig *dat wij elkander vermanen* gelijk de apostel Paulus zegt, *zolang als het heden genaamd wordt*, tot onderhouding der geboden Gods. Opdat de innerlijke mens van dag tot dag gespijsd en gevoed wordt en daardoor opwast en sterk wordt. Want de apostel Petrus zegt: ik acht het nuttig en profijtelijk te zijn zolang als ik in deze tabernakel blijf, u te vermanen; hoewel gij gesterkt zijt in de tegenwoordige waarheid, 1 Petrus 2: 20. Opdat gelijk Paulus zegt, *niemand door bedrog der zonden vervoerd of verhard wordt*. Hebreëën 13: 8. Daarom mijn lieve broeder, hebt in gedachten de woorden van de heilige apostel Paulus, die zegt: *vermaant de ongeregelden, troost de kleinmoedigen en verdraagt de zwakken en wees lankmoedig en zachtmoedig tegen alle mensen*, 1 Thess. Och, mijn allerliefste broeder, wordt niet moede in de wegen des Heeren noch verflauwt niet in de onderhouding der geboden Gods. Hebt daar een lust in met alle vromen Gods dag en nacht. En zeg met de profeet David: *Heere, Uw Woord is mij een meerder troost en vreugde dan al de schatten en rijkdommen deze wereld*. Psalm 119. En weder: *Uw Woord, Heere, is mij liever dan veel goud of zilver*. Psalm 119: 72. Aanmerk hoe zich alle vromen Gods getroost hebben met het Woord des Heeren. Alzo ook, troost u daarmee. Houdt het in gedachtenis al uw leven lang. Laat het in uw ziel geplant zijn dat het u mag zaligmaken.

Dus mijn beminde broeder Hans, ik zeg u adieu. Adieu, of het de laatste reis was dat ik nu schreef. Ik bid u lieve, houdt ook stijf aan in het vermanen, onderwijzen en leren, naar de gave die u God uit Zijn onuitsprekelijke genade heeft gegeven. Hebt gij veel ontvangen, deelt rijkelijk. Hebt gij weinig, deelt ook mede van dat weinige. Wees altijd bereid tot verantwoording een iegelijk die van u begeert rekenschap van de hope die in u is. Doet veel gewin met hetgeen gij ontvangen hebt opdat de Heere tot u mag zeggen: *komt, gij trouwe knecht, over weinig zijt gij getrouw geweest; Ik zal u over veel zetten*.

Aanzie lieve broeder, die de Heere getrouw is, Hij zal het hem niet onbeloond laten. Daarom zegt God in Zijn Openbaring aan Johannes: die getrouw blijft, die zal de Kroon des eeuwigen levens ontvangen. Wilt ook, mijn allerliefste broeder, getrouw blijven, opdat gij met alle vromen Gods mocht gekroond worden met de Kroon des eeuwigen levens. Daartoe versterke u de goede God. Amen.

Mijn lieve broeder Hans, mijn hart en gemoed schrijft u wel meer, naar de kleine gave die ik onwaardige van de Heere heb ontvangen. Maar het ontbreekt mij aan het papier en ik ben bezorgd dat gij dit kwalijk zult kunnen lezen, doordat het papier zo doorslaat.

Och, ik dank u zo hartelijk voor hetgeen gij mij zo getrouw gezonden hebt. Ik was wel zo verblijd! Ik zou mijn blijdschap niet kunnen schrijven want ik had in een lange tijd niet van ulieden gehoord.

Ik bid u dankt mij onze broeder H. zeer hartelijk voor zijn brief die ik niet zonder wenen heb kunnen overlezen door zijn troostrijke vermaning. Hij schrijft mij dat ik zou A. H. en B. elk een brief schrijven. Och broeders, ik zou dat zo gaarne doen, liever dan ik eten zou, maar de vijanden der waarheid hebben het mij belet. Alzo dat ik niet weet hoe ik ze u zou zenden.

Ik weet niet hoe ik de brief zal uitzenden. Maar ik heb die geschreven op hoop of onze lieve Heere een middel gaf. En al wou ik meer schrijven, zo heb ik geen papier meer. Maar ik schrijf nu met een weinig sap van krakebeziën.¹³ Ik hoop zo het de Heere belijft, dat gij mij

¹³ Bos- of Krakebeziën; een vier of vijftandige kelk. De bloemkroon is koker- of klokvormig en heeft vier of vijf zeer korte lobben.

nog wel wat gereedschap zult zenden om te bezigen terwijl ik hier ledig ben, om mijn tijd door te brengen. Dus lieve broeder, op deze tijd niet meer.

Hiermee zeg ik adieu, adieu mijn broeder. Adieu. De God des troostes en des vredes, de God van Jacob en Israël beware u in het geloof der waarheid. Hij zij met u, eeuwiglijk. Amen.

Ik groet ulieden B. met een heilige kus des vredes. Groet mijn moederke zeer hartelijk en al mijn zusters, onze B. H. mijn meester. En zeg dat ik haar een brief overlang gezonden heb maar of zij die gekregen heeft weet ik niet. Groet mij alle heiligen. Genade en vrede zij met u allen. Amen.

Bij mij, uw zwakke broeder Hans Bret, als nu in banden om des Evangeliums, welke is een kracht Gods, allen die daarin geloven.